

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Amanuens fil. kand. *Janken Myrdal*, Stockholm: Hägnaderna, arbetstiden och bygdelaget 65
The fences, the working-time, and the local community 75
Intendent mag. art. *Magne Velure*, Stockholm: Folklorisme: oppattliving av fortida Folklorismus — eine Wiederbelebung der Vergangenheit 87

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Docent *Börje Hanssen*, Hallsberg: Om "borgerlighet" 88
Nils-Arvid Bringéus: Människan som kulturvarelse. Anmäld av docent *Mátyás Szabó*, Stockholm 91
Barbro Bursell: Träskoadel. Anmäld av forskardocent *Phebe Fjellström*, Uppsala 92
Liv Trotzig m. fl.: Sockendräkter, Dalarna. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 94
Tomas Jönsson: Jordstugor i Sydsvrige. Anmäld av arkitekt *Gunilla Hansson*, Lund .. 95

- Trond Gjerdi: Möbler i Norge. Anmäld av konservator mag. art. *Edvard Molvær*, Kaupanger (Norge) 96
Ingrid Bergman: Late Nubian textiles. Anmäld av fil. dr *Gertrud Grenander Nyberg*, Stockholm 98
Carl-Axel Moberg & Margareta Renberg: Den långa stubinen. Anmäld av f. överantikvarien *Sverker Janson*, Stockholm 99
Knud Leem: Beskrivelse over Finnmarkens Lapper. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 100
Phebe Fjellström (red.): Museiteknik. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund .. 101
Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll. Anmäld av förste bibliotekarie fil. dr *Christian Callmer*, Lund 102

KORTA BOKNOTISER

- John Granlunds tryckta skrifter 1929—1976 103
Sten Carlsson: Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor 104
Anna-Stina Hals: Norsk tinn fra laugstiden 104
Jan-Lauritz Opstad: David Andersen, 100 år i norsk gullsmedkunst 104

RIG · ÅRGÅNG 60 · HÄFTE 3

1977

Föreningen för svensk kulturb historia

Ordförande: Riksarkivarie *Ake Kromnow*

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION :

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvärig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Ärs- och prenumerationsavgift 20 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

ISSN 0035-5267

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1977

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturb historia valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Bilaga medföljer

Hägnaderna, arbetstiden och bygdelaget

Av Janken Myrdal

Bygdelaget och hägnaderna

Då jag studerade medeltidslagar och byordningar förvånades jag över den stora betydelse som tillmättes gärdesgårdarna. Nedan skall jag ge ett försök till förklaring av varför gärdesgårdarna och arbetet med dessa hade stor offentlig betydelse. Men först måste något sägas om hur stor denna betydelse var.

Äldre Västgötalagen tillhör de äldsta bevarade nedskrivna lagarna i Sverige. Den nedtecknades på 1220-talet. Västgötalagen hann komma i en ny version, Yngre Västgötalagen på 1280-talet, innan Landslagen ersatte landskapslagarna. I Äldre Västgötalagen nämns gärdesgårdar eller gårdning i 34 paragrafer av lagens sammanlagt 375 paragrafer. I Yngre Västgötalagen nämns gärdesgårdar eller gårdning i 45 av de 464 paragraferna.¹ Detta kan jämföras med att plöjning, eller ärjning, nämns i 4 paragrafer i Äldre Västgötalagen och i 5 paragrafer i Yngre Västgötalagen, eller med att smörkärning inte alls nämns.

Även i senare lagar och lagförslag intar gärdesgårdarna en mycket framträdande plats. Så t. ex. handlar en väsentlig del av

¹ G. Pellijeff, *Lag om gård i västgötalagarna*, Stockholm 1967, s. 86—88, menar att det bara var garper och gärpa som betydde gärdesgård och gårdning. I västgötalagarna nämns även boskapsfälla och risgårde eller flätgårde.

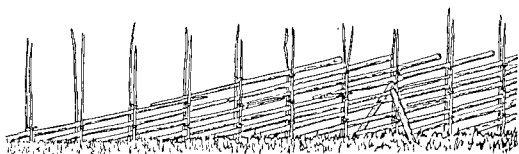
byggningabalken i 1734 års lag om laga värn och djur i annans åker.

Många byar och bygdelag i Sverige fick nedskrivna och officiellt erkända byordningar under 1700-talet och första hälften av 1800-talet. Bestämmelserna om hägnader är i allmänhet de mest omfattande och byordningarna inleds ofta med dessa bestämmelser. De gemensamma hägnaderna påverkade också formerna för byalaget, den viktigaste stämman hölls på våren i samband med gärdesgårdssynen.

Mörby och Viby byar ligger intill varandra på Östgötaslätten. Dessa byars utförliga bystämmoprotokoll från slutet av 1700-talet och början av 1800-talet har givits ut av Sigurd Erixon.² I protokollet upptar anteckningarna om gärdesgårdar mellan en tredjedel och hälften av utrymmet.

Förutom bestämmelser om gärdesgårdarna krävde den gemensamma hägnaden också en viss samordning av jordbruksarbetet. I byordningarna nämns sådd, slåtter och skörd vanligen i samband med bestämmelser om när gårderna skulle vara stängda eller vid vilken tidpunkt de skulle öppnas för bete. Naturligtvis finns det även andra bestämmelser, som inte har något direkt samband med gärdesgårdarna, t. ex. bestämmelser om gemensamma utmarker,

² Mörby och Viby minnesböcker. Utg. med inledning och förklaringar av S. Erixon, Stockholm 1944 (*Etnologiska källskrifter* 2).

1. Vanlig hankgärdesgård, bestående av snett lutande gärdsel mellan störpår. Störparen hålls samman av band, som också håller gärdslet uppe. Vanligen hade man tre band på varje störpår, men på Gotland var gärdesgårdar med två band vanliga. Ur Landsmålsarkivets frågelista 15: Hägnader. Uppsala 1928, s. 7.

vägar och diken. Men dessa har i allmänhet en underordnad ställning. Sigurd Erixon³ menar till och med att: "Själva byalaget är att betrakta som ett byhägnadslag, eller som det ibland benämnes i lagarna, ett värnalag." Även andra forskare som studerat byalag och bygdelag framhäver hägnadernas centrala betydelse.⁴ Olov Isaksson skriver dock att i Nordsverige, till skillnad från nedre Sverige, var bystämman viktigaste uppgift att reglera utnyttjandet av samfällda egendomar.⁵

I Sverige, utom de gamla danska landskapen, var bygdelaget en viktig social och politisk enhet vid sidan av byalaget. Sockenstämman hade många uppgifter som i t. ex. Danmark sköttes av byalaget.⁶ Även organiserandet av det gemensamma gärdesgårdsarbetet och kontrollen av detta sköttes i många fall av sockenorganisationen. Detta är belagt redan i de äldsta skriftliga

källorna. Det framgår av landskapslagarna. Dessutom finns ett unikt tillägg i en handskrift från 1280-talet av Äldre Västgöotalagen där skrivaren, troligen präst i Vedums socken, har nedtecknat grindhållningsskyldigheten i socknen.⁷ Anteckningarna visar att socknen utgjorde ett gärdeslag. Att bygdelagen hade stor betydelse i Sverige berodde delvis på att byarna var små, men troligen också på att många byar låg i gärdeslag med varandra.

Lagar och byordningar visar att gärdesgårdsarbetet var det jordbruksarbete som krävde de utförligaste offentliga överenskommelserna, dvs. det arbete som krävde den mest utvecklade lokala organisationen. Gärdesgårdsarbetet var den viktigaste ekonomiska motiveringen för byorganisationen i större delen av Sverige, åtminstone från medeltiden och fram till byarnas sprängning på 1800-talet.

Den helt dominerande hägnadstypen i Sverige, förutom i delar av Skåne, Öland, Halland och Bohuslän, har varit hankgärdesgården.⁸ Förmodligen dominerade hankgärdesgården redan på medeltiden, och från samma period har också den gemensamma hägnaden runt byns inägor varit det vanliga.

Nyodlingarna på 1700-talet medförde att hägnaderna blev längre, de krävde mer

³ S. Erixon, Svenska byar utan systematisk reglering, Stockholm 1960, s. 208.

⁴ Exempelvis: P. Meyer, Danske bylag, Köpenhamn 1949, s. 30; B.-A. Person, Tillkomsten av byordningar i Skåne under senare hälften av 1700-talet (Folk-liv 1960—1961), s. 59; A. Eskeröd, Soziale Organisation (Schwedische Volkskunde, Uppsala 1961), s. 164; O. Isaksson, Bystämman och bystadga. Organisationsformer i övre Norrlands kustbyar, Umeå 1967.

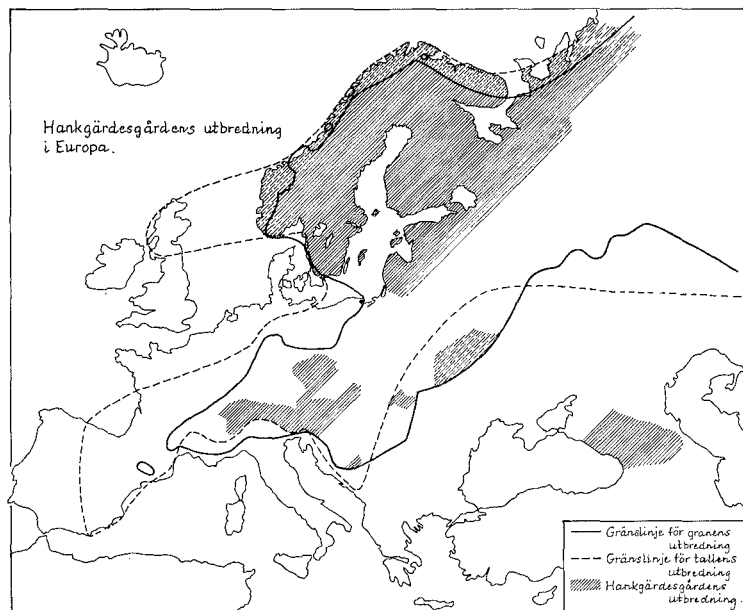
⁵ Isaksson i not 4 a. a. s. 337.

⁶ Meyer i not 4 a. a. s. 63 ff.

⁷ I. Lindquist, Västgöotalagens litterära bilagor. Medeltida småberättarkonst på poesi och prosa, Lund 1941, s. 96—103.

⁸ Det grundläggande arbetet om olika hägnadstyper i Sverige är Gunnar Hobroh, Några gärdesgårdsformer i Sverige (licentiatavhandling 1944 vid Institutet för folklivsforskning vid Stockholms universitet, maskinskriven). Se även exempelvis: S. Erixon, Gärdesgårdstyper i Blekinge (Blekingeboken 1925); S. Erixon, Knuttimrade gärdesgårdar och andra hägnader på Södertörn (Bygden. Årsskrift utgiven av Östra Södermanlands kulturhistoriska förening 1925).

2. Karta efter förlaga i G. Hobrohs opublicerade lic. avh. 1944 (not 8). Den virkeskrävande hankgärdesgården hör samman med verklig skogsbygd, dominerad av barrträd (Hobroh s. 119). I norra Europas hankgärdesgårdsområde hade man rikligt med gärdesgårdar runt åker och äng. Detta hade visst sammanhang med vallningsorganisationens utbyggnad. I Tyskland, och även i Danmark och Skåne, spelade byherdeinstitutionen en mycket större roll än i mellersta och norra Skandinavien. (Jfr M. Szabó, Herdar och husdjur, Lund 1970, exempelvis s. 87—88).

arbete och virke. Gärdesgårdarna debatterades och man propagerade för stengärdesgårdar. Dessa spreds dock långsamt.

Skiften och bysprängningar tvingade bönderna att bygga ännu mer gärdesgårdar. Istället för att bygga en bit av den gemensamma gärdesgården skulle varje bonde nu hägna in sina egna ägor. Problemet med den ökade hägnadsmängden löstes på två sätt: det rättsliga och det tekniska.

Tidigare hade hägnadspikten åvilat den som ville skydda sin åker och äng. Skogar och betesmarker var i allmänhet inte inhägnade, där strövade djuren fritt. I början av 1800-talet ifrågasattes denna princip. De som hade mycket åkrar ville att djurägarna istället skulle stå för hägnadspikten. Under ett halvt århundrade pågick en bitter strid, i huvudsak mellan boskapsskötande och sädesproducerande lantbrukare. Framstötar om ändrad hägnadspikt kom framför allt från Västergötlands slättbygder. Motståndet mot ändringen var

stort i Nordsverige. I början av 1800-talet tilläts privata överenskommelser, men den allmänt giltiga rättsliga förändringen kom först 1857. I de sädesproducerande slättbygderna innebar den nya stängselordningen en betydlig lättnad.⁹

Under 1800-talet förenklades hankgärdesgårdarna. Man satte i mindre gärdsel. Detta sparade arbete med huggning och gjorde att gärdesgårdarna blev lättare och stod längre. Avståndet mellan störpären ökades. När gärdesgårdarna blev glesare var de inte längre lika effektiva mot får och getter. Samtidigt avlöste vidjorna på många håll hanken som band runt gärdesgårdsstörarna. Hanken gjordes i förväg och formades till ringar som trädades på. Vidjorna lades i en åtta runt störpåret och måste vara färska och böjliga vid använ-

⁹ H. Juhlin-Dannfelt, Kungl. Landtbruksakademien 1813—1912 samt svenska landthushållningen under nittonde århundradet 1, Stockholm 1913, s. 54—55, s. 173, s. 286—288.

dandet. Hanken var mer arbetskrävande men höll längre. Många stengärdesgårdar byggdes i samband med skiftena. Mot slutet av 1800-talet blev enkla stånggärdesgårdar vanligare. Men hankgärdesgårdarna dominerade fortfarande vid sekelskiftet.

I slutet av 1800-talet kom järntråden i marknaden. I allmänhet övergick bönderna inte direkt till hägnader helt av järntråd utan använde järntråden som vidjor på hankgärdesgårdarna. Detta var vanligt från omkring 1900 fram till 1920-talet. Taggtrådshägnader slog igenom efter första världskriget. I sydvästra Småland, som var konservativt i detta avseende, dominerade hankgärdesgårdarna fortfarande i början av 1930-talet. I slutet av 1930-talet kom det elektriska stängslet.

Hägnaderna och arbetstiden

För att kunna avgöra gärdesgårdsarbetets betydelse måste arbetstiden som åtgick bestämmas. Sigurd Erixon har skrivit:

"In a comparison of different human functions, there is probably no gauge more easily grasped or more naturally representative of the purely human element than the duration factor.

The life of man is not a condition or a quality, but a happening — a course of events, a combination in time sequence of all the individual passes through or takes part in, and his activities, his experiences and his passivity can all be measured up to a certain point with regard to the length of time taken up by each of them in his existence, he himself personifying the sum total."¹⁰

80 år tidigare skrev Karl Marx:

"All hushållning beror i sista hand på hushållning med tid. Likaledes måste samhället indela sin tid på ett ändamålsenligt sätt, så att det uppstår en produktion som motsvarar dess totala be-

hov. Även den enskilde måste noggrant indela sin tid för att skaffa sig lämpliga kunskaper och för att uppfylla de olika kraven på verksamhet. Hushållningen med tiden, liksom planmässig fördelning av arbetstiden på olika produktionsgrenar, förblir alltså den första ekonomiska lagen inom all samhällelig produktion."¹¹

Med olika utgångspunkter har dessa båda författare angivit tiden som den grundläggande måttstocken för mänsklig aktivitet.

Undersökningar av arbetstiden ger inte bara svaret på hur viktigt ett arbete är, Sådana undersökningar ger också möjlighet att påvisa flaskhalsar i produktionen, eller hur teknisk utveckling på ett område möjliggörs genom tidsbesparingar på andra områden. Trots detta har det gjorts ganska få undersökningar om arbetstidsåtgången i det svenska bondesamhället.¹²

Hankgärdesgården och därefter ståltrådstängslet har varit dominerande i större delen av Sverige. Jag har försökt fastställa arbetstidsåtgången för dessa två hägnadstyper.

Arbetsåtgången för olika moment i gärdesgårdsarbetet har beräknats. I uppteckningar och litteratur finns uppgifter om beting för huggning och klyvning av gärdsel, uppsättning av gärdesgårdar osv. Med hjälp av dessa siffror har den sammanlagda arbetstidsåtgången räknats fram och jämförts med uppgifter rörande hela arbetstiden.¹³

¹¹ K. Marx, Grunddragen i kritiken av den politiska ekonomin. I urval av S.-E. Liedman, Halmstad 1971, s. 52.

¹² Den mest omfattande uppsats i detta ämne jag känner till är Sigurd Erixons i not 10 a. a.

¹³ Framställningen nedan bygger huvudsakligen på förf., Hägnadsarbetets betydelse (uppsats höstterminen 1975 vid Etnologiska institutet vid Stockholms universitet, stencil). För detaljerade käll- och litteraturhänvisningar hänvisas till denna uppsats. En del uppgifter har dock tillkommit efter uppsatsens färdigställande.

¹⁰ S. Erixon, Regional european ethnology 2. Functional analysis-time studies (Folk-Liv 1938), s. 270.

Huvuddelen av uppgifterna om arbetsåtgången härrör från uppteckningar i Nordiska museet och Uppsala landsmålsarkiv. Dessa uppteckningar kommer från hela landet och rör huvudsakligen perioden 1870—1930. Andra uppgifter har tagits från äldre och nyare litteratur. Om arbetsåtgången vid tillverkning av gärdsel har jag ett 20-tal uppgifter och ungefär samma antal gäller tillverkning av störr, ett 10-tal uppgifter rör hanktillverkning och ett 80-tal uppgifter arbetsåtgången vid uppsättning av hankgärdesgård. Någon större skillnad i arbetsåtgång mellan olika delar av landet har inte kunnat påvisas. Uppgifterna rörande störr, gärdsel och uppsättning är i stort sett normalfördelade. Standardavvikelsen för vart och ett av dessa moment är bara en fjärdedel av medelvärdet (dvs. i princip ligger två fall av tre inom en standardavvikelsens avstånd från medelvärdet i båda riktningarna). Uppgifterna om arbetsåtgången är således förvånansvärt väl samlade runt medelvärdet.

Först höggs gärdset och störrarna. Vanligen klövs gärdset, annars barkades det. Störrarna barkades och spetsades. Virket kördes fram till den sträcka som skulle hägnas. Till band användes hank eller vidjor. Hanken gjordes i förväg. Vidjorna som måste vara färska togs strax innan uppsättningen påbörjades. Skulle gärdsgården omhägnas revs den gamla gärdsgården och det virke som var tillräckligt friskt återanvändes. Vid nyuppsättning måste hål för störrarna spettas upp.

Vanligen arbetade en till tre personer med gärdsgårdsuppsättningen. Fyra till fem personer tycks ha varit maximum, fler fick inte plats. Arbetet var huvudsakligen ett mansarbete. Männen på en gård klarade själva av arbetet. Hoparbete, som vid samtidig slätter, har varit mycket sällsynt.

Detta betyder inte att gärdsgårdsarbetet var familjens enskilda angelägenhet. Tvärtom, gärdsgårdsbyggandet var i högsta grad ett gemensamt arbete i byn. Varje gård hade sin del i hägnaden runt inmarken. Det räckte med att en gård misskötte sin gärdsgårdsbit för att alla gårdarnas arbete skulle bli meningslöst.

Under 1800-talet minskade virket i gärdsgårdarna. Fram till mitten av 1800-talet tycks 0,9 meter varit det vanliga avståndet mellan störrparen, i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var 1,2 meter normalt. Gärdset i gärdsgårdarna tycks ha minskat från tre nya gärdslen per störrpar i början av 1800-talet till två omkring 1900. Den ungefärliga virkesåtgången per 100 meter gärdsgård var i början av 1800-talet 220 störrar, 330 gärdsel och 330 band. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet hade virkesåtgången minskat till ungefär 165 störrar, 165 gärdsel och 250 band.

Vid omhägnad måste man räkna med en viss återanvändning av virke. Det finns få uppgifter om hur mycket virke som återanvändes och de uppgifter som finns är oprecisa. Med utgångspunkt från dessa är en gissning, att en fjärdedel av gamla gärdsel och störrar återanvändes kanske inte alltför långt från det normala.

Under senare delen av 1800-talet och början av 1900-talet gjorde en genomsnittlig arbetare 100 störrar per dag, högg, barkade och vässade dem. Ungefär samma siffra nämns i lantbrukslitteratur från början av 1800-talet och från 1700-talet. Enligt den äldsta uppgiften, i Åke Rålamb's Adelig Öfning 1690, skulle en dräng hugga och rensa 80 störrar på en dag.¹⁴

Även gärdsel gjorde en arbetare 100 om

¹⁴ A. Rålamb, Adelig Öfnings trettonde tom, Stockholm 1690, s. 51.

dagen, högg och klöv. Enligt den äldsta uppgiften, från 1780, skulle en karl kunna göra 90—130 gårdsel på en dag.¹⁵ Det vanligaste var att klyva gårdset, att barka det tycks ha tagit lika lång tid som att klyva det.

Normalprestationen vid hanktillverkning var omkring 150 hank per dag, de höggs och vreds. När det gäller vidjor finns det få uppgifter om hur många man kunde göra på en dag, ty arbetarna högg oftast vidjor under morgontimmarna, på väg till gårdesgårdsuppsättningen. I uppgifterna om uppsättning av gårdesgård kan man inte se att gårdning med färdiga hank gick väsentligt snabbare än gårdning där arbetarna tog vidjor. De få uppgifterna om huggning och klyvning av vidjor tyder dock på att detta bör ha krävt ett tredjedels dagsverke eller mer till 100 meter gårdesgård. Denna siffra är osäker.

Vid uppsättning av gårdesgård var den genomsnittliga arbetsprestationen 50 meter per dag. Den äldsta uppgiften är Åke Rålamb's från 1690. Han skriver att en man kunde hägna cirka 60 meter per dag.¹⁶ Även uppgifterna från 1700-talet och början av 1800-talet rör sig kring 50 meter per dag.

Transporter av virket måste räknas in i arbetstiden. Här har jag bara en enda direkt uppgift. Gösta Wesslén beräknade 1914, att det gick åt ett halvt kördagsverke till 100 meter tät hankgårdesgård och en tred-

¹⁵ [A. Modeer], Handbok i enskilda hushållningen. Innehållande huru mycket arbetsfolk, samt tid och ämnen till åtskilliga göromål erfordras och åtgå, . . ., Stockholm 1780, s. 20 refererar olika uppgifter och här anföres att ett normalt dagsverke var 3—4 lass gårdsel, 90—120 stycken. Å. Rålamb, i not 14 a.a. s. 51, och E. Salander, Utförlig gårdz-fogde instruction, Stockholm 1727, skriver att 4 lass var ett normalt dagsverke.

¹⁶ Å. Rålamb i not 14 a.a. s. 52.

jedels dagsverke till 100 meter glesare hankgårdesgård. Den täta hankgårdesgårdens krävde då lika mycket virke som gårdesgårdarna i början av 1800-talet och den glesare krävde en fjärdedel mindre virke.¹⁷ Att transporterna utgör denna andel av gårdesgårdsarbetet, eller något mer, tyder uppgifter i bondedagböcker på.

En grind tog mellan ett halvt och ett dagsverke att göra. Det fanns sällan mer än en grind per kilometer gårdesgård och denna arbetstid blir försumbar vid sammanräkningen.

Vid sammanräkningen har jag antagit att en fjärdedel av gårdslena och störrarna återanvändes. Jag har räknat med en övergång från hank till vidjor under slutet av 1800-talet.

Den sammanräknade arbetstiden för 100 meter tät hankgårdesgård, som dominerade under början av 1800-talet, är:

Stör	1,65	dagsverken
Gårdsel	2,5	dagsverken
Band	2,2	dagsverken
Uppsättning	2,0	dagsverken
Kördagsverke	ca 0,5	dagsverke
Summa	ca 8,85	dagsverken

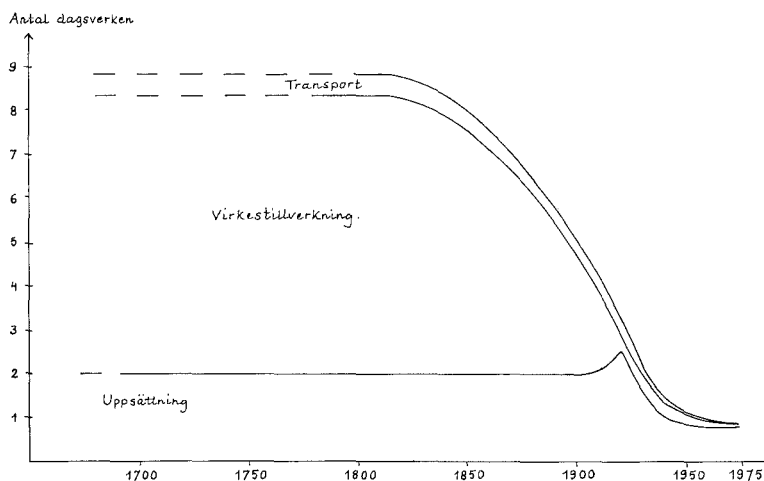
Den sammanräknade arbetstiden för 100 meter glesare hankgårdesgård, som dominerade omkring 1900, är:

Stör	1,25	dagsverken
Gårdsel	1,25	dagsverken
Band	0,3(?)	dagsverke
Uppsättning	2,0	dagsverken
Kördagsverke	ca 0,3	dagsverke
Summa	ca 5,1	dagsverken

Antalet dagsverken per 100 meter gårdesgård minskade från nästan 9 dagsver-

¹⁷ G. Wesslén, Våra hägnader (Skogen. Populär tidskrift. 1914: 10), s. 229—230.

Schematiskt diagram över arbetsåtgången för 100 meter hägnad.

3. Diagrammet visar hur minskningen under 1800-talet berodde på att gärdesgårdarna gjordes glesare. I början av 1900-talet infördes taggtråden. I dag intar hägnadsarbetet en ganska undanskymd plats jämfört med tidigare. Tid har frigjorts för andra sysslor.

ken till något mer än 5. Minskningen i arbetsåtgång beror enbart på att gärdesgårdarna gjordes glesare. Under 1700-talet och fram till början av 1800-talet har arbetsåtgången troligen varit ganska konstant.

Anders Fahlbeck har, i sin dagbok från Mögsjön i Värmland, antecknat arbetstiden för ett gärdesgårdsbygge. Den 5 juni 1793 skriver han att det åtgick 133,5 dagsverken, därav en fjärdedel kvinnodagsverken, för att bygga 873 famnar gärdesgård. Detta innebär att det krävdes närmare 9 dagsverken för att bygga 100 meter.¹⁸

Gösta Wesslén publicerade 1914 kostnadsberäkningar på gärdesgårdsbygge och kom fram till att 100 meter tät gärdesgård med hank krävde 10,9 dagsverken, och att 100 meter glesare gärdesgård, med en fjärdedel mindre virke och bunden med stål-

trådsband, krävde 7,1 dagsverken. Wesslén har inte räknat med återanvändning av gammalt virke. Hans siffror gäller nyuppsättning.¹⁹

Uppgifterna om ståltrådsstängsel kommer från modern lantbrukslitteratur. Från 1920-talet fram till 1940-talet minskade arbetsåtgången för uppsättning av 100 meter ståltrådsstängsel från 2,5 dagsverken till 1 dagsverke. Fram till 1970-talet minskade arbetsåtgången för uppsättning ytterligare till 0,75 dagsverke, trots arbetstidsförkortning. På 1920-talet tog det 0,6 dagsverke att tillverka stolpar och slanor till 100 meter ståltrådsstängsel och 0,25 dagsverke att transportera virket. Därefter försvann slanorna och arbetstiden för virkesanskaffning har minskat till mindre än hälften.

¹⁸ A. Fahlbeck, Mögsjö dagbok. Verskrönika från Mögsjön, Kalhyttan, Filipstad och Ransäter åren 1793—1794. Inledning och kommentar av E.-F. Lindberg, Nordiska museets Handlingar 60, Stockholm 1963, s. 46.

¹⁹ G. Wesslén i not 17 a. a. s. 229—230. Wesslén uppger endast kostnaderna, men i Handbok för skogsteknologi, Stockholm 1922, s. 850—851 har summan räknats om till dagsverken enligt ett dagsverkspris på 1:50 kr.

Diagrammet fig. 3 över arbetsåtgången de senaste 200—300 åren är inte exakt. T. ex. skulle det behövas mer detaljerade uppgifter om virkesminskningen under 1800-talet. Övergången från hankädesgård till stålträdsstängsel har satts till perioden efter första världskriget. Avsikten med diagrammet är att illustrera hur arbetskraft frigjorts från hägnadsarbetet.

För att få fram arbetstiden per år har arbetsåtgången för 100 meter kädesgård sammanställts med hur långa kädesgårdar bönderna hade och hur hållbara dessa var. Denna siffra har sedan jämförts med de uppgifter om arbetstiden per år som finns i uppteckningar och bondedagböcker.

Eftersom familjerna på gårdarna själva skötte sina kädesgårdar är det intressant hur mycket varje brukare hade. Jag har inte haft möjlighet att göra någon omfattande undersökning. Siffrorna bygger på litteratur och vissa mätningar på kartor. Kartor från senare delen av 1600-talet tyder på att gårdarna i genomsnitt hade omkring 2 km kädesgård. Ju större byn var desto mindre hade var och en att hägna. I mitten av 1800-talet hade den genomsnittliga gården troligen mer än dubbelt så mycket kädesgård, över 5 km tycks inte ha varit ovanligt. Man måste också ta hänsyn till den ökade sociala skiktningen på landsbygden med storgårdar och jordlösa. Hur mycket hägnader bönderna har haft omkring 1900 och på 1900-talet har jag ej undersökt.

Enligt lantbrukslitteratur från 1700-talet och första hälften av 1800-talet stod en kädesgård i ungefär 10 år. I slutet av 1800-talet och början av 1900-talet fick kädesgårdarna stå längre innan de hägnades om. Det ställdes mindre krav på kädesgårdarna och de föll inte omkull så lätt

eftersom det var mindre gärdsel i dem. Omkring 1900 stod en kädesgård i genomsnitt i 25 år.

Minst en gång under sin livstid reparades en kädesgård, man lade i mer gärdsel eller stöttade upp den. I uppteckningarna och litteraturen har jag ej funnit några exakta uppgifter om hur lång tid översyn och reparationer tog. Enligt bondedagböckerna tycks en halv till en arbetsvecka per år för att laga kädesgårdar inte varit ovanligt.

I slutet av 1600-talet och början av 1700-talet bör en genomsnittlig brukare ha haft omkring 200 meter att omhägna varje år. Detta bör ha krävt cirka tre veckor för en man, lediga söndagar inräknade. Därtill kommer arbetstid för reparationer. Vid mitten av 1800-talet hade arbetstiden per år troligen stigit till mer än det dubbla. Under slutet av 1800-talet sjönk säkerligen arbetstiden per år för kädesgårdsbygge.

Enligt uppteckningarna, som rör slutet av 1800-talet och början av 1900-talet, ägnades en till två veckors arbete på våren till att sätta upp kädesgårdar. Detta bör ha motsvarat tre till fem arbetsveckor för hela arbetet, med både virkesanskaffning och uppsättning inräknade. I den uppteckning på vilken Sigurd Erixon bygger tabellerna i sin uppsats om tidsstudier står att 2 man tog 3 dagar i anspråk för stängslets slutgiltiga iordningställande på våren.²⁰

Bondedagböcker är en värdefull etnologisk källa som i detalj berättar om bondebefolkningens vardagsliv. Det finns flera bondedagböcker. Jag har bara utnyttjat någ-

²⁰ Som förberedelse till uppsatsen i Folk-liv 1938 sände Sigurd Erixon ut en frågelista vintern 1937—1938. Svaren på denna frågelista förvaras nu bland Erixons efterlämnade papper, Folkminnes-samlingen, Nordiska museet.

ra av dem. Materialet är ganska svåröverblickbart. Det finns ännu ingen förteckning över bondedagböcker i landet, liknande den som håller på att utarbetas i Danmark.²¹ En undersökning av arbetstidens fördelning kräver dagböcker med dagliga anteckningar som sträcker sig över ett år eller mera.

1777 till 1829 förde Per Ersson och hans arvingar i Grovsta by i Länna socken i Roslagen dagbok. Dagboken har vissa luckor, särskilt för tiden omkring 1800. På gården arbetade, under hela den period dagboken täcker, tre vuxna män. Under åren 1777—1785 saknas i genomsnitt två till tre månader varje år, huvudsakligen på vintern. Under den övriga tiden på året ägnades i genomsnitt tre veckors arbete (19 arbetsdagar) åt gärdesgårdarna.²²

1809 till 1833 skrev Gustaf Persson i Berg i Visnums-Kil socken i södra Värmland dagbok. De första åren är mestadels ofullständiga. Från 1822 till 1833 är dagboken nästan komplett, med undantag för 1825 då fem månader saknas. Ett problem är att Gustaf Persson ibland gjort sammanfattningar av göromålen under flera dagar. Detta gör beräkningen av antalet dagsverken något osäker. Under större delen av perioden arbetade två vuxna män på gården. I genomsnitt krävde gärdesgårdarna, från 1822 till 1833 med undantag av 1825, omkring fyra veckors arbete.²³

²¹ B. Stoklund, *Bonedagbøger* (IEF-Information, Institut for europeisk folkelivsforskning, nr 5 jan. 1974, stencilerad).

²² En avskrift av dagboken förvaras på Sjöhistoriska museet. Jonas Berg har haft vänligheten att göra mig uppmärksam på denna dagbok.

²³ En bondes dagbok 1809—1833 skriven av Gustaf Persson i Berg, Visnums-Kil, Värmland. Utg. av Oscar Lövgren, Karlstad 1970 (Småskrifter utgivna av Värmlands museum 9). Gösta Berg har haft vänligheten att göra mig uppmärksam på denna dagbok.

Lars Pehrsson i Herte by i Bollnäs socken i Hälsingland gjorde dagliga notiser från 1859 till 1871 och från 1902 till 1906, med mycket få luckor. Under båda perioderna arbetade tre vuxna män på gården. Under den första perioden ägnades i genomsnitt två och en halv veckas arbete (16 arbetsdagar) åt gärdesgårdarna och under den andra perioden krävde gärdesgårdarna lika mycket tid.²⁴

C. G. Berglind i Böle by i Skultuna socken i Västmanland skrev dagbok från 1876 och fram till februari 1913 då han lämnade jordbruket. Därefter fortsatte han föra dagbok till sin död 1942. Denna dagbok saknar luckor. Under största delen av perioden 1876 till 1913 arbetade tre vuxna män på gården. De sista åren av 1600-talet ärvde Berglind jord och gården blev betydligt större. Under hela perioden ägnades i genomsnitt sex veckors arbete (35 arbetsdagar) åt gärdesgårdsbygge per år. Under slutet av perioden märks en viss, men ganska liten, minskning av arbetstiden per år.²⁵

E. Gustaf Andersson från Massums by i Väddö socken i Roslagen skrev dagliga anteckningar 1891 och 1900. Det första året var han ensam man på gården, det senare året hade han två drängar. 1891 krävde gärdesgårdarna två och en halv veckas arbetstid (16 arbetsdagar) och 1900 krävde de tre veckors arbetstid (20 arbetsdagar).²⁶

²⁴ Denna dagbok förvaras i Nordiska museets arkiv. Den är f. ö. från samma hemman som Bollnässtugan på Skansen.

²⁵ Dagboken förvaras på Västmanlands museum. Sigurd Erixon har publicerat utdrag ur denna dagbok i *Skultuna bruks historia* 1: 2, Stockholm 1935, s. 554 ff.

²⁶ Denna dagbok förvaras i Nordiska museets arkiv.

Bonedagböckernas anteckningar om hägnadsarbetet omfattar även arbetet med enklare hägnader som t. ex. hägnader runt ärtåkrarna. När detta arbete nämns särskilt omfattar det ett eller ett par dagsverken per år.²⁷ Bonedagböckerna bekräftar att det krävdes mellan tre och sex veckors arbetstid för att hålla gärdesgårdarna i stånd på en normalgård.²⁸

Gärdesgårdsarbetet fordrade mycket arbetskraft och var ett av de mer betydande arbetena inom jordbruket. Men det var inte det största arbetet. Skörd, tröskning, slåtter och flera andra arbeten har krävt mer arbetstid.

Hägnaderna och bygdelaget

Förklaringen till hägnadsarbetets stora betydelse för böndernas lokala organisation är inte att det var det mest omfattande av alla arbeten. Förklaringen kan inte heller ligga i hägnadernas bruksvärde. I den svenska bondeekonomin med stor boskapsskötsel var det nödvändigt att åkrarna skyddades effektivt, men det var lika nödvändigt att åkern bereddades för att sådden skulle kunna komma upp, och att säden skördades för att kornen skulle kunna tas tillvara, osv. Arbetet med gärdesgårdarna kan inte utpekas som det mest nödvändiga.

Utmärkande för gärdesgårdsbyggandet är att det var ett gemensamt arbete. Det var ett med nödvändighet gemensamt arbete. Därigenom skilde det sig från gemen-

samma arbeten som samtidig slåtter, bryte-gillen och andra liknande. I dessa arbeten gjorde varje arbetare eller arbetslag sitt arbete ganska oberoende av de andra. Samarbetet var i allmänhet ej nödvändigt utan hade bara vissa praktiska fördelar: det var roligare att arbeta flera tillsammans, tävlingslusten gjorde att arbetet gick snabbare m. m. Dessa arbeten tillhör de enklaste formerna för samverkan. Gärdesgårdsarbetet däremot hade delats upp mellan gårdarna. Varje gårds arbete var outhärligt för de andra gårdarna. Denna arbetsdelning krävde organisation och fasta former. Däremot krävde den inte att alla utförde sitt arbete samtidigt.

Gärdesgårdsbyggandet var inte det enda arbete som krävde samarbete. Diken krävde arbetsdelning mellan gårdar och byar så att vattnet fick avlopp. De gemensamma vägarna var betydelsefulla. Flera gårdar kunde bygga en gemensam anläggning: en kvarn, en smedja eller dylikt. Alla dessa arbeten var samhällliga arbeten av mer utvecklad karaktär. I större delen av Sverige var gärdesgårdsarbetet det mest omfattande av dessa arbeten i byarna. Detta var troligen orsaken till gärdesgårdsarbetets stora betydelse för byalagen och bygdelagen.

Redan tidigt måste organisatoriska former för gärdesgårdsbyggandet ha skapats. Gärdesgårdsparagraferna, som intar en dominerande plats i medeltidslagarna, hade säkerligen tillkommit huvudsakligen genom krav från bönderna, ty stormännen hade inget omedelbart intresse av dessa paragrafer.

Nyodlingarna på 1700-talet gjorde iståndhållandet av gärdesgårdarna allt svårare. Samtidigt som man ansträngde sig för att minska gärdesgårdsarbetets omfattning sprängdes byalagen på 1800-talet.

²⁷ I dagboken från Länna socken nämns hägnader runt ärtåkrarna och i dagboken från Hälsingland nämns bråtar.

²⁸ Vid en jämförelse mellan bonedagböckerna och de siffror som baserats på uppgifterna om betingens storlek överensstämmer även, i stort sett, fördelningen av arbetstiden mellan de olika momenten i gärdesgårdsbyggandet.

Den nya maskintekniken som kom i slutet av 1800-talet bidrog också till att gårdesgårdarna förlorade sin betydelse för den lokala organisationen. Istället för de gamla

bygdelagen växte det fram nya ekonomiska organisationer som grundade sig på nya gemensamma uppgifter: inköpsföreningar, andelsmejerier, tröskverksföreningar . . .

Summary

The fences, the working-time, and the local community

The joint work with the fences was the most important economic basis on which the local communities rested in the greater part of Sweden. The present author asks himself why this work was of such great social importance.

In central and northern Scandinavia, the wood-consuming withe-fences ("hankgårdesgård") predominated (figs. 1 and 2). This was also an area with an abundance of fences around fields and meadows, a fact which, in certain respects, contrasted to the extension of the organized common cattle watching. In southernmost Sweden, in Denmark, and in Germany, the system of village shepherds played a much larger role than in northern and central Scandinavia.

To determine the importance of a work, it is necessary to estimate the time used for it (cf. notes 10 and 11). The author therefore makes an appraisal of the time used for the fencing work. With a fair amount of certainty, the construction of 100 metres of withe-fence will have required roughly nine days' work about the year 1800 and ca five days' work about the year 1900. During the period before 1800, the presentation of the wood took some six days, the transport of it about one day, and the actual erection of 100 metres of withe-fence two days (fig. 3). The decrease of the amount of work needing during the 19th century was due to the fact that less wood was used.

After the First World War, barbed wire fencing became general, and the amount of work decreased still more (fig. 3).

By putting together the time used for the construction of 100 metres of fence with the length of the fences on an average farm and with the durability of the fences, the author is able to show that fencing required between three and six weeks of work a year on a farm of normal size. Work requirements probably reached a peak in the middle of the 19th century when the range of fencing was at its greatest. That fencing took between three and six weeks is confirmed by some farmers' diaries from the 18th and 19th centuries containing daily notes on the kinds of work carried out.

Fencing was a big work in agriculture, but not the biggest. What distinguishes fencing from other work was its character of work in the common interest. If one farmer neglected the maintenance of his part of the joint fences around the infields, the work of all the other farmers lost all meaning. Of all the works in the village which were of necessity in the common interest, fencing was the biggest. That was probably the reason why fencing work was of such great social importance.

Translator: Nils Stedt

Folklorisme: oppattliving av fortida

Av Magne Velure

Den som har følgt med på kva som har gått for seg i tyskspråkleg "Volkskunde"-forskning dei siste 10—15 åra, kan ikkje ha unngått å støyta på omgrepet 'Folklorismus'. Eigenleg er det eit kultursosiologisk stikkord som Hans Moser gav etnologisk innhald i ein artikkel i Zeitschrift für Volkskunde i 1962: "Vom Folklorismus in unserer Zeit".¹ I åra etterpå har både Moser og andre forskarar med jamne mellomrom tatt for seg ulike sider ved folklorismefenomenet.² Av ein eller annan grunn er det

¹ Sosiologen Peter Heintz skriv om "Kulturdivergenzierung als Folge vermehrter Kulturkontakte und Kulturkonflikte... Ausdruck dessen sind... teilweise auch der Regionalismus und Folklorismus und Nationalitätenprinzip" (Heintz 1958, 273 f.).
² Det primære for Hans Moser i hans to arbeid (1962 og 1964) er å visa den store spennvidda for folklorismen. Han meir antyder samanhengar enn analyserer dei. Sentralt står også kjeldekritiske problem som den tidlege folklorismen kan skapa for forskinga. Wolfgang Brückner går inn på den interessante samanhengen folklorisme — partipolitikk (1965; jfr. også Bimmer 1973 og Emmrich 1971, 226 ff.). Dessutan er han ein av dei første som bruker ein meir empirisk innfallsvinkel på folklorismen (1966). Hermann Bausinger tek også opp folklorismen til debatt, bl. a. for å visa kor nær ideologisk samheng det er mellom folklorismen og tradisjonell "Volkskunde" (1966; jfr. også Bausinger 1969 b og Greverus 1969). Bausinger (1969 a) tek opp temaet i europeisk perspektiv i eit nummer av Zeitschrift für Volkskunde med bidrag frå Polen (Burszta 1969), Ungarn (Dömötör 1969), Jugoslavia (Antonijević 1969), Sveits (Trümpy 1969), og Portugal (Dias 1969). Bausinger gir elles ei grundig drøfting av relasjonen folklorisme — turisme og kulturindustri (1971, 141—209). Trümpy (1969, 40) viser ein viss skepsis mot Mosers tendens til å gjera folklorismen til eit

ingen her i Norden som har kjent seg "kalla" til å arbeida med problema i større utstrekning, sjølv om fenomenet spelar ein ganske stor rolle i fritidsliv og turistverksemd også her.³

For å forstå meiningsinnhaldet i omgrepet 'folklorisme' må ein ta utgangspunkt i omgrepet 'folklore' slik det blir brukt av folk flest i daglegtalet. Der er "folklore" ein etikett som lett blir festa ved alle fenomen som har samband med den eldre bondekulturen eller meir eksotiske forhold. Dei seinaste åra har vi t.d. fått "folklore"-moten når det gjeld klede, kvart år får vi besök av "folklore"-grupper frå framande land, og i våre eigne nordiske land har vi "folklore"-framsyningar for turistar. Denne bruken av "folklore", "folkloristisk" etc. omfattar altså ikkje berre munnleg tradisjon i form av diktning, tru og skikk, men også dans, musikk, klesdrakt, kosthald, husbunad, byggeskikkar etc.⁴ Alle desse ulike

alltideksisterande fenomen, Konrad Köstlin (1969) fører denne kritikken vidare og meiner at omgrepet 'Folklorismus' på ingen måte er til hjelp i analysen av kva som hender med eldre kulturelement i vår tid (jfr. også Köstlin 1973 og 1975). Det mest interessante av dei seinaste bidraga er Utz Jeggle og Gottfried Korff (1974) som vil sjå folklorismen i ein sosioøkonomisk samheng. Av annan litteratur kan nemnast Hävernack 1971, Kriss 1970, Schwedt 1966 og Voigt 1970.

³ Oversyn over visse sider ved folklorismen finst i Laaksonen 1974, Rosander 1976 og Velure 1972.

⁴ Jfr. Strübin 1970. Folklore i denne utvida bruken kan vi også finna i vitskapleg samheng, sjå t.d. Brunvand 1968, 5.

”folklore”-aktivitetane samla Hans Moser saman under paraplyomgrepet ’Folklorismus’.

Folklorismens uttrykksformer

For å konkretisera det heile skal eg gi nokre døme, hovudsakleg frå norske forhold. Eg har då valt å dela folklorismefenomena inn i to kategoriar: *kommersiell folklorisme* og *idealistisk folklorisme*.

Det som fell ein lettast i augo er den kommersielle utnyttinga av ”folklore” i samband med turismen. Der er ikkje vanskeleg å gi døme. Kvar sommar køyrer Norges Statsbaner (NSB) spesielle ”Trolltog” mellom Oslo og Bergen. Gjennom høgtalarane får dei reisande høyra bearbeidd folkemusikk av Edv. Grieg, hardingfelemusikk og dei mest populære gammaldansorkestera. Högdepunktet på turen er i bokstaveleg forstand Finse på Hardangervidda der dei reisande får ein times opphald. Der møter dei det livs levande ”Finsetrollet” som stemplar ”Finsepass”, som kunngjer at dei har møtt ”The King of the Hardangerjøkulen Glacier, Norway”.⁵ Rundt omkring i bygd og by blir det laga til ”folklore-kveldar” der turistane får oppleva meir og mindre rekonstruerte bunader, folkedans og -musikk. Det kan henda at aktørane viser korleis det gjekk for seg i eit bryllaup ”i gamle dagar”, turistane får også smaka såkalla typiske matrettar, og endeleg får dei høyra engelske omsetjingar av Asbjørnsens og Moes eventyr. I informasjonskioskar, hotellresepsjonar og på museum kjøper dei rosemåla, masseproduserte pyntegjenstandar og prospektkort som viser ungdomar i bunad, samla i det lokale bygdetunet. På campingplassar rundt om i Norge dukkar det opp miniatyrstabbur som

gjer teneste som campinghytter. I nokre år har det vore høgste mote å skaffa seg fabrikktilverka kopiar av framskåp, langbord og ulike typar stasstolar. Men det aller gjævaste er gamle arbeidsreiskap som rokar, mangletre og tregjenstandar frå det gamle mjølkestellet. Slike gjenstandar har fått ein framskoten plass som pyntegjenstandar i heimane, og prisane kan ofte vera høge.

Som idealistisk folklorisme kan ein karakterisera det organiserte arbeidet med folkedans og -musikk, bunader, opplæring i rosemåling, treskjering etc. Arbeidet med folkedans, -musikk og bunader samlar mest folk, og dei sentrale organisasjonane er Noregs Ungdomslag (N.U.) og Landslaget for Spelemenn (LfS), som begge omfattar regionale og lokale organisasjonar.⁶ I N.U. er arbeidet med dans og musikk ein del — men ein viktig del — av eit større aktivitetsfelt som m.a. omfattar arbeid for nynorsk språk, idrettsarbeid, diskusjons- og studiegrupper som arbeider med aktuelle sociale og politiske spørsmål. LfS derimot har heile sin aktivitet retta mot folkemusikk og -dans.

Begge organisasjonane driv eit omfattande opplæringsarbeid i folkemusikk- og dans, og utan tvil er den verksemda viktigaste rekrutteringsvegen for nye medlemmer til begge organisasjonane. Det vanlege er at dei aktive utøvarane møtest ein gong kvar eller annakvar veke til øving og samvær med likesinna. Dei över gjerne med sikte på deltaking i lokale eller landsomfattande stemner, i visse fall også internasjonale stormønstringar. I LfS er aktiviteten for ein stor del retta mot deltaking i kappleikar, dvs.

⁵ Sjå t.d. Bergens Tidende 12/7-75.

⁶ Presentasjon av organisasjonane finn ein i Lundanes og Moren (Red.) 1971, Moren og Os (Red.) 1921 og Mæland u.å.

tevlingar der spelemenn og dansarar blir premiere av spesielle dommarkollegium. LfS har kvart år ein landsomfattande kappleik, dessutan finst det mange distrikts-tevlingar.

Skiljet mellom kommersiell og idealistisk folklorisme er på ingen måte absolutt. På det verbale planet kan nok talsmenn for både N.U. og LfS koma med kritikk mot den kommersielle utnyttinga av "vår gamle kulturarv". Men det er ei kjensgjerning at mange lokalorganisasjonar til ein viss grad baserer sin økonomi på sal av produkta sine, anten det no er til turistar eller "innfødde". Kritikken har helst vore retta mot musikk- og danseaktivitetar som er så sterkt farga av kommersialiseringa at dei ikkje lengre er "ekte".

Felles for alle dei døma som er nemnde ovanfor, er at det er tale om fenomen som ein gong var ein del av det gamle bondesamfunnet, fenomen som der hadde sine bestemte funksjonar. Desse kulturelementa blir i vår urbaniserte og industrialiserte tid dyrka i meir eller mindre organisert form og ofte utnytta kommersielt. Dei får delvis nytt innhald og nye funksjonar. Sett i eit slikt perspektiv er alltså folklorisme ei medviten revitalisering og reproduksjon av utvalde kulturelement frå det förindustrielle samfunnet, med hovudvekt på det eldre bondesamfunnet.

Karakteristika

Folklorismens mange uttrykksformer viser at det er tale om eit samansett kompleks. Det spanner frå idealisten som vil verna om det mest verdifulle i vår kulturarv til kynikaren som vil tena pengar på folks sentimentale interesse for alt gammalt. Likevel kan ein finna visse kjennemerke som i større eller mindre grad går igjen i all folklorismeverksemd.

Eit påfallande drag er at *alder* i seg sjölv er ein viktig kvalitet. Når folk som er aktive i det organiserte arbeidet med dans, musikk, drakter etc. skal karakterisera det dei driv på med, oppdagar vi snart at det er ein del ord og uttrykk som går att: dei tek vare på vår "gamle kulturarv", dei fører vidare "gamle/urgamle", "ekte/rot-ekte", "opphavlege" og "eigenlege" tradisjonar. Nokre døme: I lovene för LfS blir det gitt ein definisjon av folkemusikk som skal gjelda for lagsmedlemmene. Folkemusikk er då musikk til dei eldste dansane, dei såkalla bygdedansane: springer, gangar, halling og pols, desutan "gammel vals og lokkar når dei vert spela på fele, langeleik, bukkehorn, lur, fløyte og munnharpe".⁷ Det inneber bl. a. at ein valsemelodi blir rekna som folkemusikk når han blir spela på fele, men same melodi fell utanfor folkemusikkomgrepet om han blir framført på trekkspel. Som vi ser fell også den såkalla gammaldansen utanfor folkemusikkdefinisjonen til LfS, sikkert fordi desse danse- og musikkformene ikkje blir rekna for "gamle" nok i folkeleg musikkliv.

I arbeidet med å rekonstruera bunader kan ein finna mange døme på at dei eldste bevarte utgåvene av festdrakta på det lokale museet blir rekna for å vera finare og meir verdfulle enn seinare utformningar. "Det eldste er best" kunne setjast som motto for arbeidet i mange bunadsnemnder utover på bygdene.⁸

Også handelsstanden utnyttar den litt diffuse förestellinga om "gamle gode dagar" når den reklamerer for ulike varer. Eg tenkjer t. d. på dei heilsidesannonsane som eit kjent kaffimerke her i Sverige har brukt, og der "riksspelmän" eller kvinner i "folk-

⁷ Mæland u.å., 182; jfr. Ledang 1975, 10.

⁸ Sjå t. d. Hermundstad u.å., 520 ff.

dråkt" er avfotograferte som nøgde konsumentar av nett dette kaffimerket.⁹

Denne framhevinga av alder som noko verdifullt inneber eit medvite forhold til det å dansa folkedans, spela folkemusikk, gå i bunad etc. Mange utövarar ser derimot ikkje ut til å vera medvitne om at det er ein viktig prinsipiell skilnad mellom vår tids medvitne reproduksjon av fortida og tradisjonsprosessen i det gamle bondesamfunnet. Ei klargjering av denne skilnaden blir ofte oppfatta som vondsinna åtak på eit verdifullt kulturarbeid.

I og med at alder i seg sjölv får ein positiv verdi, blir den kopierte fortida ofte omtala i romantiske og idealiserte ordelag. Då LfS vart stifta i 1923, heldt spelemannen, folkemusikksammlaren og -forskarer Arne Björndal ei velkomsttale der han karakteriserte slåttemusikken med følgjande ord: "Dei gamle slåttane er som ein malmfull og sterk atterljom frå ei stor og rik fortid, ei tid då manndomsdåd, hugheilt mod og livskraft var dei sterkaste grunndrag hjå folket vårt."¹⁰ Sitatet gir uttrykk for ei oppfatning av fortida som var vanleg spesielt i startfasen av arbeidet med organiserte folkloreaktivitetar. Denne idealiserte förestellinga har fört til at den dyrka folketradisjonen svært ofte blir lausriven frå sin historiske samanheng og gjort tidlaus: folklorismefenomena er ikkje berre gamle, dei høyrer med til den grunnleggjande substansen i vår kultur. Dette gjer at samtidig som folklorismefenomena gjer krav på historisk autensitet, verkar dei avhistoriserande på den måten at dei tilslører historiske og sosiale föresetnader for dei ulike fenomen. Dette forklarar etter mi meining det paradokset at nyskapingar får status som

urgamle kulturytringar etter relativt kort tid. Eit opplysende döne frå norske forhold er folkeviseleiken, ei nyskaping av Hulda Garborg med færöydansen som förebilete.¹¹ Andre döne er dei sterkt koreograferte og stiliserte danseframsyningane til nasjonalballettar frå ulike land, som av mange blir oppfatta som genuine uttrykk for den folkelege tradisjonen.

Det organiserte arbeidet med folkloreaktivitetar kan stundom föra med seg at visse fenomen får *höigare status* enn andre og dermed også ofte eit *utvida bruksområde*, både regionalt og sosialt. Typisk er bruken av hardangerdrakta som "nasjonaldrakt" kring århundreskiftet. Denne bunaden fekk til og med innpass i bygder med levande drakttradisjon.¹² Det kom etter kvart ein reaksjon mot dette, og frå fleire hald vart det framheva at bunaden skulle ha samanheng med draktskikken i det lokale miljøet.¹³ I dag kan ein oppleve at byungdom som er med i folkedansrörsla, skaffar seg bunad som er frå eit distrikt der han kan påvisa at slekta kjem frå.

Eit anna döne på utvida regional bruk kan vi finna i danserepertoaret i leikaringane i N.U. Der fekk — i tillegg til nyskapinga folkeviseleiken — dei såkalla turdanskane ein framskoten plass. Men eigenleg er det tale om lågfrekvente dansar som var avgrensa til storgardsmiljö i Aust-Norge.¹⁴

Blant mange folkemusikkvener er utan

¹¹ Ei skildring av korleis folkeviseleiken vart skapt og tankane bak det heile finn ein i Garborg 1903.

¹² Noss 1974, 262 f. I Sverige fekk "rättviksdrakten" delvis den same utvida bruken. Rosander (1976, 222) talar i den samanhengen om "borgerlighetens maskeradkostym".

¹³ Som einaste land i Norden fekk Norge 1947 eit rådgjevande organ i spørsmål som gjeld bunader og arbeidet med å rekonstruera desse. Sjå Lange 1976.

¹⁴ Bakka 1973, 32 f., 163—169.

⁹ Slike annonsar var bl. a. innförte i Dagens Nyheter 23/3-75 og 25/3-75.

¹⁰ Mæland u.å., 25.

tvil hardingfela folkemusikkinstrumentet par excellence. Dette heng sjølvsagt saman med at hardingfela er eit særmerkt instrument med arkaiske musikkformer.¹⁵ I alle fall har utövarane av folkemusikk på vanleg fele eller "flatfele" måtta stå i skuggen for hardingfelespelemennene. T. d. var det først på landskappleiken i 1975 som spelemenn og dansarar frå såkalla "flatfele"-distrikt fekk dommarkollegium frå sine eigne distrikt. Tidlegare var det vanleg at dommarar frå hardingfeledistrikt stod for all dömning, i beste fall supplert med ein dommar frå eit "flatfele"-distrikt.¹⁶ Utan tvil har kappleikssystemet gjort mykje for å styrkja hardingfela som "högstatus"-instrument, bl. a. med det resultat at hardingfela har trengt unna vanleg fele som det dominerande instrumentet i Nordfjord dei siste 60 åra. Nordfjord låg tidlegare på grensa for utbreiingsområdet for hardingfela.¹⁷ Også i visse tröndelagsbygder var hardingfela ein konkurrent for vanleg fele; på ein kappleik i Tröndelag i 1917 oppmoda dommarane utövarane til å gå over til hardingfele, slik at dei kunne spela riktig folkemusikk!¹⁸

Sosialt sett er det i første rekkje böndene og deira livsmönster og tradisjonar som dannar förebilete for folklorismeverksemda. Idéhistorisk har dette sjølvsagt samanheng med den nasjonalromantiske förestellinga om bonden som representant for det "opp-havlege", "ekte", "den gyldne fortida". Slik sett kan ein kalla folklorismen den praktiske fullföringa av dei nasjonalromantiske idéane. Viktig i denne samanhengen er at initiativet til oppattliving svært ofte kom frå borgarlege miljø i byane, der det

heile ofte fekk preg av högborgarleg, romantisk tidtröyte. Vi kan berre tenkja på studentforeninga Philochoros i Uppsala og avleggjaren Svenska folkdansens vänner i Stockholm som starta arbeidet for svensk folkedans. I Norge kom t. d. mange av dei første kappleikane i stand etter initiativ frå byborgarar med nasjonale interesser.¹⁹

Denne sentreringa kring böndene og deira tradisjonar må også sjåast i samanheng med at den etnologiske og folkloristiske forskinga heilt opp mot våre dagar har vore retta mot bondesamfunnet. Det er difor med ein viss rett ein kan snakka om folklorismen som "angewandte Volkskunde von gestern", der eldre forskingsresultat ofte kan tena som garanti for aktivitetane. Slik sett er folklorismen eit konkret uttrykk for den "feed-back"-effekt som forskinga kan få.²⁰

Eit anna kjennemerke ved folklorismen er det ein kan kalla ei *normativ* holdning til dei ulike aktivitetane. Det er ein sterk tendens til å gi visse former status som allmenngyldige normer. Dette förer ofte med seg diskusjon om rett og gale, ekte og uekte. Standardiseringa går ofte på detaljar som i det tradisjonelle miljøet var utsette for variasjon og improvisasjon. Eitt döme: I den organiserte folkedansopplöringa har det lenge vore vanleg å setja opp reglar for kroppsholdning, fotplassering, korleis dansepartnarane skal halda saman, korleis dei skal stå i forhold til kvarandre etc. Ein skal ikkje ha sett mykje tradisjonell dans för ein oppdagar at dette er detaljar som kan oppvisa ein relativt stor variasjonsrikdom fordi dei har sekundær betydning samanlikna med det som er primært for all dans, nemleg sjölve danserytmen.²¹

¹⁵ Sjø Björndal og Alver 1966, Sevåg 1975.

¹⁶ Spelemannsbladet 1975: 4, 4.

¹⁷ Björndal og Alver 1966, 15.

¹⁸ Diesen et al. 1973, 17 f.

¹⁹ Mæland u.å., 11 ff.

²⁰ Bausinger 1966, 62 f.; Schwedt 1966.

²¹ Velure 1972, 6 f.

Standardisering og normering er i siste instans eit resultat av at folk i dag i all hovudsak lærer dans, musikk, bunadsauming, rosemåling etc. på kurs, der godkjende lærarar bruker kursbøker, notar, plater, lyd-band etc. som hjelpemiddel. Sjølve læresituasjonen i det organiserte opplæringsarbeidet er av ein slik karakter at improvisasjon og variasjon ofte verkar som frammandelement. I den konsentrerte kursforma er læraren heile tida sentrum for det som skjer. Då må nødvendigvis det han seier og gjer bli oppfatta som norm av elevane, sjølv om han aldri så mykje framhevar at hans måte å framføra ein dans, ein melodi eller ein song på, er *ein* blant mange andre måtar. Alle tevlingar med premiering av deltakarar, presentasjon av dei beste utøvarane i radio, TV og på plater er også faktorar som forsterkar denne tendensen til standardisering og normering.

Endeleg kan ein konstatere at all folklorismeverksemd er *selektiv*, dvs. det er visse sider ved livet i fortida som blir funne verdige til revitalisering og organisert vidareføring. Det er stort sett dei lyse sidene ved livet på bygdene i eldre tid: det er drakter med glade fargar, musikk, dans, skikkar og mat frå festlivet, det er stasmöblar og estetisk sett dei finaste hustypene som blir kopierte og masseproduserte. Ein kan difor seia at folklorismen gir eit glansbilete av den fortida som den vil avspegla og føra vidare.

Folklorisme og turisme

”Folklore”-glansbileta møter vi kanskje aller mest utvikla som reklameinnslag i turistverksemda. Eit raskt gjennomsyn gjennom turistbrosjyrer frå mange land viser at urörd natur, gamle bygningar og folk i bunader har ein framstående rolle når det gjeld å lokka turistar til dei ulike stadene.

Dette heng sjølvstamt saman med sjølve grunnidéen i turismen, nemleg at den reisande har krav og forventningar om å oppleve noko som bryt med kvardagen, noko som representerer eit motstykke til det industrialiserte og urbaniserte samfunnet.

Alt frå starten av har denne lengten mot det enkle, det som er upåverka av sivilisasjonen, vore framherskande i reisande- og turistideologien. Forfattarane til reiseskildringane på 17- og 1800-talet, reisande som på mange måtar førebudde industrialismens masseturisme, hadde tydeleg sans for det som dei opplevde som eksotisk og pittoresk. Og folk i dei lokalsamfunna som i sterkare grad enn andre kom i kontakt med desse reisande frå overklassen, har tydelegvis tidleg lært kva dei ville oppleve. Forfattaren til ei engelsk reiseskildring frå 1845 gjorde bl. a. ein tur med ein lystyacht i Sörfjorden i indre Hardanger, eit distrikt som tidleg kom i sökelyset for utanlandske reisande og også den eigenlege turismen. Denne engelske forfattaren fortel at ei oppkledd brur, ei brurjente og ei brukone uoppfordra kom ut til den engelske båten for å visa seg fram.²² Det verkar altså som om böndene i distriktet alt på den tida var medvitne om framsyningsverdien av den lokale draktskikken. Vi veit ingen ting om denne forma for framsyning også hadde eit økonomisk motiv.²³ Men 40 år seinare kunne ein i Odda, turist-senteret i distriktet, sjå utstilling av bruredrakter og festdrakter som salsstimulerande middel for å få turistar til å kjøpa souvenirar i form av treskurd, ölkrus, mønster av sledar, hus og vikingskip, sölvarbeid

²² Scheen 1963, 17 f.

²³ 10 år tidlegare hadde ein engelsk lord gitt ein gullring til ei kone på same garden fordi ho hadde vist han brurebunaden (Kolltveit 1962, 99). Kanskje var det eit ønske om ein ny gullring som låg bak oppvaringa i 1845.

etc.²⁴ Den kulturelle eigenarten som salsvare var eit faktum.

Samanhengen mellom folklorisme og turisme har vore særleg påakta av Hermann Bausinger.²⁵ Han er oppteken av veksel-spelet som oppstår mellom dei rolleforventningar turistane har til lokalmiljøet og lokalbefolkningas forsøk på å tilpassa seg forventningane. Han skisserer i den samanhengen ei utvikling i tre faser for turistfolklorismen.

1. "Dei framande møter dei fastbuande med ei fastlagd rolleforventning; dei søkjer ikkje etter det som liknar deira eige, men den sterke trolldomsmakta frå det opphavlege.

2. Dei fastbuande aksepterer og prøver å leva opp til denne forventninga; dei går inn i den rollen som er tiltenkt dei.

3. I den grad dei kjem i konflikt med sine eigne normer, spelar dei ein dobbeltrolle: i privatlivet og blant sine eigne gjer dei seg nytte av dei økonomiske og kulturelle framstega; for dei framande framstiller dei seg derimot som levande reliktd frå ei svunnen tid."²⁶

Turistane og folk fra reiselivsnæringa kan reagere sterkt mot brot på rolleforventningane. Ved eit distriktsmuseum i Norge var det på 1950- og 60-talet vanleg at amerikanske bussturistar hadde lunch i eit par av dei gamle husa. Bunadkledd ungjenter serverte, og i samband med måltidet vart det presentert eit folklorepogram. Utanfor nokre andre gamle byg-

ningar sat ein sommar nokre etnologistudentar og katalogiserte gjenstandar samtidig som dei naut godt av sommarsola. Då kunne det henda at reiseleiarar bad at studentane måtte flytta seg fordi fleire av turistane ikkje tykte dei passa inn i den idylliske ramma med tømmerhus, store hengjebjørker og bunadkledd ungdom.

Med rette framhevar Bausinger turistfolklorismen som eit skodespel med sterke økonomiske interesser bak. Men samtidig skal ein også ha klart for seg at turismen, spesielt i startfasen, var ein medverkande faktor til at folk i lokalmiljøa fekk sans for sin kulturelle eigenverdi, ikkje berre som tilleggsnæring nokre sommarmånader, men også som identitetsfremjande faktor i ei tid med raske sosiale og kulturelle omskiftingar.²⁷

Estetisk kompensasjon for tap av økonomisk makt

Enno har ingen makta å gi ein tilfredsstillande analyse med tanke på å avdekkja dei djupareliggjande årsakene til framvoksteren av folklorismefenomena og den etter måten sterke gjennomslagskrafta desse fenomenar har hatt dei siste 30—40 åra. Reint allment blir det peika på at folklorisme er ein reaksjon på industrialiseringa og urbaniseringa, eit forsøk å koma bort frå masseproduksjon og konformitet ved å venda seg til kulturytringar som blir oppfatta som meir ekte og sanne enn det som omgir folk i kvardagslivet. Bausinger peikar i den samanhengen på det store paradokset som ligg innebygt i folks søking mot og bruk av "Folklore als Gegenwelt". I eit forsøk på å koma bort frå det gjennomorganiserte og upersonlege kvardagslivet

²⁴ Scheen 1963, 29.

²⁵ Spesielt Bausinger 1971, 159—178.

²⁶ Bausinger 1971, 163 f. I original: "1. Die Fremden treten den Einheimischen mit einer normierten Rollenerwartung entgegen; sie suchen nicht ihresgleichen, sondern den starken Zauber des Urwüchsigen. 2. Die Einheimischen akzeptieren diese Erwartung und suchen ihr gerecht zu werden; sie übernehmen die ihnen zugemutete Rolle. 3. Soweit sie dadurch in Konflikt geraten mit ihren eigenen Normen, spielen sie eine Doppelrolle: untereinander und in ihrem Privatleben machen sie sich die wirtschaftlichen und kulturellen Fortschritten zu eigen; den Fremden gegenüber geben sie sich dagegen als lebende Relikte einer vergangenen Zeit."

²⁷ Rosander (1976, 224) talar i den samanhengen om "den dynamiska folkulturen".

hamnar ein i *kulturindustrien* som organiserer, forvaltar og legg til rette den "ekte" folketradisjonen. "Folklorismen er det middel, som med hjelp av heile den kulturindustrielle teknikken, vernar den såkalla *eigenlege* folkekulturen mot den faktiske utviklinga."²⁸

Tolkinga av folklorisme som ei form for kompensasjon og tilfredsstilling av eit kontrastbehov, er både hos Bausinger og andre forskarar allmenne refleksjonar; dvs. ein saknar ei utvikling evt. modifisering av resonnementet på eit sterkare empirisk grunnlag. Dei som kjem nærmast i så måte er Utz Jeggle og Gottfried Korff i en "kulturøkonomisk" studie over Zillertal i dei austerriske alpane. Dei viser korleis folk der på 17- og 1800-talet nytta "Tirolertum" som eit salsfremjande verkemiddel i ulike samanhengar, for så endeleg å gjera seg sjølve og pittoreske delar av lokalkulturen til salsvare i ei veksande turistnæring. Jeggle og Korff vil vurdera folklorismen i eit sosioøkonomisk perspektiv for å avdekkja dei djupareliggjande årsakene. Dei hevdar då — nærmast som ein hypotese — at folklorismen i startfasen kan sjåast som "ästhetische Kompensation ökonomischer Rückständigkeit". Den veksande industrialiseringa med overgripande produksjonsstruktur og marknadsforhold gjorde at mange mindre byar og lokalsamfunn miste si økonomiske kraft, og dermed også sosial og politisk makt. Som kompensasjon for tapet av "ytre" økonomisk status blir det lagt vekt på dei "indre" verdiane som finst i den lokale folkekulturen. Desse "indre" verdiane kan i neste omgang spela

ein meir eller mindre viktig økonomisk rolle i samband med framvoksteren av turismen, slik vi kan sjå det på fleire typiske turiststader på kontinentet.²⁹

Folklorisme som uttrykk for protestholdningar

Når ein gjer eit medvite val om å halda fast ved eldre kulturelement for å markera ein samanheng med fortida, inneber det ofte ei eller anna form for protest mot parallelle fenomen i samtida. Ser vi på den idealistiske folklorismen dei første 20—30 åra i vårt århundre her i Norden, er det heilt klart at for mange var arbeidet for folkedans, folkemusikk etc. ein måte å markera ei avvisande holdning mot det som gjekk under namnet "jazzkulturen". Ofte kunne denne protestholdinga få preg av å vera ein indignasjon over ei aukande internasjonalisering av kulturlivet, ein indignasjon som bygde på moralske og estetiske premisar. Følgjande karakteristikk av den moderne dansemusikken, henta frå 50-årsskriftet til Svenska folkdansens vänner, er ganske typisk.

"Denna musik, som ju till övervägande delen har Amerika till ursprungsland, saknar vanligen konstnärligt egenvärde, och synes knappast värdja till den goda smaken. I sin frigjordhet från musikens gamla hävdvunna lagar saknar den traditionskänsla, och har med sina disharmonier och synkoper ej bara skapat om melodien utan även i orkestern fört in en ny rekvisita, som har sin förebild i negrernas och infödingarnas klanglösa instrument. Genom att beröva dansmusiken dess skönhetsvärden har man även berövat själva dansen det bästa av dess innehåll. Den dansälskande människan har härigenom så att säga fråntagits sina ideal. Dansen har genom musikens förfall avklätt sin sköna dräkt och kvar har lämnats egentligen blott en eggande primitiv rytm."³⁰

²⁸ Bausinger 1971, 209. I original: "Der Folklorismus ist das Mittel, mit dem die angeblich *eigentliche* Volkskultur — mit Hilfe der ganzen kulturindustriellen Technik — abgesichert wird gegen die tatsächliche Entwicklung."

²⁹ Jeggle & Korff 1974, 52—57; jfr. også Emmrich 1971, 128 f.

³⁰ Baarsen 1943, 112 f.

Folklorismeaktivitetane kan også opptre i ein vidare politisk samanheng. Les vi litt av det som vart ført fram i skrift av initiativtakarane til den frilynde (frisinnade) ungdomsrørsla i Norge, går det klart fram at ei av dei viktigaste årsakene til at arbeidet vart starta, var misnöye med at böndene hadde mist meir og meir makt både i det økonomiske og politiske livet. Ei gryande industrialisering og urbanisering med byar og tettstader som impulsgejvande sentra på dei flesta område, vart med rette oppfatta som eit trugsmål mot heile den tradisjonelle bondekulturen. Ein av dei første leiarane for Noregs ungdomslag karakteriserer den norske bonden som ein "vesalmann" som med lua i handa bad om orsaking for at han var til. Han skriv vidare: "I stor mun vanvyrde bonden ogso sitt *eige* og såg med age upp til det framande, som fløynde innnyver landet — frå amerikanske økseskaft og utanlandske motorar til dansk kultur og dansk mål i skrift og tale."³¹ Den frilynde ungdomsrørsla stod då fram som ein aktiv folkeopplysningsorganisasjon som bl. a. ville få landsbygdsungdomen til å oppdaga og ta vare på det beste i dei gamle og nedervde åndsverdiane. Målet var klart uttrykt: "Norsk mål og norsk kultur måtte atter upp i høgsetet. Bonden måtte atter taka förarromet her i landet."³²

Det ideologiska grunnlaget var også sterkt prega av grundtvigiansk kristendom, og grundtvigianismens høgborg, folkehøgskulane, kom lenge til å spela ein hovudrolle i formidlinga av tankane om kulturell sjølvhevding. Saman med folkeskulelærarane var ungdom som hadde gått på folkehøgskule, dei viktigaste initiativtaka-

rane på lokalplanet.³³ I åra fram til 1905 var arbeidet med kulturell nyreising på norsk grunn innordna det store politiske målet i tida: oppløysing av unionen med Sverige. Etter 1905 forsvann den klare politiske profilen. Tilbake stod kampen mot den kulturelle urbaniseringa.

I dette arbeidet for nasjonalt sjølvstende og kulturell sjølvhevding kom først bunadene, seinare folkemusikken og -dansen å få ein viktig symbolverdi. Det å gå i bunad, vera med i dansarlag etc. kunne altså vera ytre, synlege uttrykk for eit ønskje om å la det særnorske danna grunnlaget for kulturell og politisk aktivitet. I ein slik samanheng er ikkje folklorismeaktivitetane berre eit mål i seg sjølv, men symbol som på det ytre planet signalerer bestemte holdningar og som innanfor gruppa tener til å styrkja gruppeidentitet og -solidaritet.

No skal vi ikkje overtolka den idealistiske folklorismen som uttrykk for protestholdningar, anten det er underordna konkrete politiske mål eller gir uttrykk for moralsk indignasjon. Vi skal ha klart for oss at det heile tida har vore tale om aktivitetar som ligg utanfor kvardagsstrevet. Dette gjer det vanskeleg for folklorismeaktivitetane å bli kvitt inntrykket av å vera meir eller mindre romantiske skodespel. Og effekten av den protest som måtte liggja bak folklorismen kan kanskje samanliknast med den effekt som eit bilstereoannlegg har på ein bil: det verkar ikkje inn på køyreretning eller fart, men det kan gjera reisa meir behageleg for passasjerane.

Kanskje har folklorismen størst symbolverdi *innanfor* gruppa i det dei ulike aktivitetane på ein konkret måte markerer dei ideal og normer som bind gruppa saman,

³¹ Moren og Os (Red.) 1921, 7.

³² Ibid. 8.

³³ Sjå oversyna over dei einskilde lokalorganisasjonane i Moren og Os (Red.) 1921.

og dermed understrekar samkjensla mellom gruppedeleggjane. Anna-Maja Nylén peikar i den samanhengen på den rollen "bygdedråkten" har for folk som har måtta flytta frå landsbygda til byar og tettstader. Ho talar om at "den samhøringheit inom en lokal grupp, som man tidigare haft inom sin by eller sin socken, måste i staden eller tätorten ersättas med andra sociala grupperingar. Därvid har landskapsföreningar och hembygdsrörelsens organisationer givit möjlighet att återknyta till lokala traditioner. Bruket av bygdedräkter har spelat en stor roll för upplevelsen av gemenskapen både i ursprung, livsåskådning och livsföring."³⁴

Dei mange gruppene — i byar og på landsbygda — har alltså ein viktig funksjon i å skapa ei samkjensle som det tydelegvis ikkje er plass for i det stressande og hektiske kvardagsstrevet. Det må også peikast på at aktivitetane slettar ut sosiale og yrkesmessige skilnader, dei byggjer bru over generasjonskløfta. Dette kan skje fordi det overgripande målet er å markera eit samband med fortida, å skapa eit inntrykk av å stå i ein historisk samanheng.

I dette skjematisk oversynet har eg berre gått inn på visse aspekt ved folklorismen. Eit meir fullstendig grep om folklorismens uttryksformer, ideologi og funksjonar kan vi berre få ved grundig empirisk forskning. Og materialet ligg så å seia utanfor døra og ventar. I og med at mange av aktivitetane er integrerte i det moderne organisasjonssamfunnet, finst det møteprotokollar, årsmeldingar, medlemskartotek, jubileumsskrifter etc. som kan kasta lys over dei ulike organisasjonane når det gjeld initiativtakarar, motiva for å starta opp, skiftande akti-

vitetsintensitet etc. Dessutan kan vi gjera intervjuundersøkingar med eldre og yngre medlemmer for å klarleggja individuelle motiv for å gå med i arbeidet, kva kunnskap dei har om det dei driv på med, sosial bakgrunn etc. Ei gransking av dei ulike formene for revitalisering av den gamle bondekulturen bør kunna fortelja oss ein heil del om korleis menneske både frå by og landsbygd har opplevd — og opplever — dei til dels store sosiale og kulturelle omskifta som har følgd i kjølevatnet på industri- og velferdssamfunnet.

LITTERATUR

- Antonijević, Dragoslav, 1969: Folklorismus in Jugoslawien. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- Baarsen, Folke, 1943: Från menuett till rumba. Från skralåt till slow fox. — Jerker Henke (Red.), Svenska folkdansens vänner 50 år. Stockholm.
- Bakka, Egil, 1973: Springar, gangar, rull og pols. Hovudliner i eldre norsk folkedansradisjon. (Mag.avhandl. Univ. i Oslo).
- Bausinger, Hermann, 1966: Zur Kritik der Folklorismuskritik. — Populus Revisus (Volksleben 14). Tübingen.
- , 1969 a: Folklorismus in Europa. Eine Umfrage. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- , 1969 b: Kritik der Tradition. Anmerkungen zur Situation der Volkskunde. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- , 1971: Volkskunde. Von der Altertumsforschung zur Kulturanalyse. Berlin und Darmstadt.
- Bimmer, Andreas C. (Hg.), 1973: Hessentag: Ein Fest der Hessen? (Marburger Studien zur vergleichenden Ethnosoziologie 2). Marburg.
- Bjørndal, Arne og Brynjulf Alver, 1966: — og fela ho lét. Norsk spelemannstradisjon. Bergen — Oslo — Tromsø.
- Brunvand, Jan Harold, 1968: The Study of American Folklore. An Introduction. New York.
- Brückner, Wolfgang, 1965: "Heimat und Demokratie". Gedanken zum politischen Folklorismus in Westdeutschland. — Zeitschrift für Volkskunde 61.
- , 1966: Vereinswesen und Folklorismus. Eine Bestandaufnahme in Südhessen. — Populus Revisus (Volksleben 14). Tübingen.
- Burszta, Józef, 1969: Folklorismus in Polen. — Zeitschrift für Volkskunde 65.

³⁴ Nylén 1974, 250.

- Dias, Jorge, 1969: Folklorismus in Portugal. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- Diesen, Rolf, Arne Holen og Randi M. Selvik, 1973: Musikklivet i ei bygd. Rapport III. (Stensil).
- Dömötör, Tekla, 1969: Folklorismus in Ungarn. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- Emmerich, Wolfgang, 1971: Zur Kritik der Volkstumsideologie. Frankfurt a.M.
- Garborg, Hulda, 1903: Songdansen i Nord-landi. Kristiania.
- Greverus, Ina-Maria, 1969: Zu einer nostalgisch-retrospektiven Bezugsrichtung der Volkskunde. — Hessische Blätter für Volkskunde 60.
- Heintz, Peter, 1958: Sozialer Wandel. — René König (Hg.), Soziologie. (Fischer Lexikon) Frankfurt a.M.
- Hermundstad, Knut, u.å.: Valdres bygdebok V: 1 Næringsvegane. Gjøvik.
- Hävernack, Walter, 1971: Gruppengut und Gruppeneigenschaft im Wandel der Zeit. Ein Beitrag zum Thema "Folklorismus". — Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 15.
- Jeggle, Utz und Gottfried Korff, 1974: Zur Entwicklung des Zillertaler Regionalcharakters. — Zeitschrift für Volkskunde 70.
- Kolltveit, Olav, 1962: Odda, Ullensvang og Kinsarvik i gamal og ny tid. Bygdesoga II.
- Kriss, Rudolf, 1970: Brauchtum, Folklorismus und Fremdenverkehr im Berchtesgadener Land. — Volkskultur und Geschichte. Festgabe für Josef Dünninger zum 65. Geburtstag. Berlin.
- Köstlin, Konrad, 1969: Folklorismus und Ben Akiba. — Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde 20.
- , 1973: Relikte: Die Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen. — Kieler Blätter zur Volkskunde 5.
- , 1975: Die Revitalisierung regionaler Kost. — Kansatieteellinen arkisto 26.
- Laaksonen, Pekka, 1974: Folklorismi, sovellettua perinnettä. — Tietolipas 73.
- Lange, Åse Asheim, 1976: Landsnemnda for bunadsspørsmål — en presentasjon. — Museumsnytt 25.
- Ledang, Ola Kai, 1975: Folkemusikkforskning — intellektuelt spel eller målretta kulturarbeid? — Tradisjon 5.
- Lundanes, Oddvin og Sigmund Moren (Red.), 1971: Ung i 75 år. Noregs Ungdomslag 1896—1971. Oslo.
- Moren, Sven og Edvard Os (Red.), 1921: Den frilynde ungdomsrörsla. Noregs Ungdomslag i 25 år. Oslo.
- Moser, Hans, 1962: Vom Folklorismus in unserer Zeit. — Zeitschrift für Volkskunde 58.
- , 1964: Der Folklorismus als Forschungsproblem der Volkskunde. — Hessische Blätter für Volkskunde 55.
- Mæland, Jostein, u.å.: Landslaget for Spelemenn 1923—1973. Voss.
- Noss, Aagot, 1974: Frå folkedrakt til bunad. — Sigfrid Svensson (Red.), Folklig dräkt. Lund.
- Nylén, Anna-Maja, 1974: Folkdräkterna och folkdräktsrörelsen. — Sigfrid Svensson (Red.), Folklig dräkt. Lund.
- Rosander, Göran, 1976: Turismen och den folkliga kulturen. — Dalarnas hembygdsbok.
- Scheen, Erland, 1963: Utanlandske reiseuskildringer frå Hardanger i förre hundreåret. (Hardanger Historielags tillegsskrift nr. 14).
- Schwedt, Herbert, 1966: Brauchpflege und angewandte Volkskunde. — Beiträge zur deutschen Volks- und Altertumskunde 10.
- Sevåg, Reidar, 1975: Geige und Geigenmusik in Norwegen. — Walter Deutsch und Gerlinde Haid (Hg.), Die Geige in der europäischen Volksmusik. (Bericht über das 1. Seminar für europäische Musikethnologie St. Pölten 1971). Wien.
- Spelemannsbladet. Bladet for nasjonalmusikk og dans. Utgjeve av Landslaget for Spelemenn.
- Strübin, Eduard, 1970: 'Folklore' und 'folkloristisch' im allgemeinen Sprachgebrauch. — Schweizer Volkskunde 60: 5.
- Trümpy, Hans, 1969: Folklorismus in der Schweiz. — Zeitschrift für Volkskunde 65.
- Velure, Magne, 1972: Levande dansetradisjon eller stagnasjon og kopiering. Folkedans som folklorismefenomen. — Tradisjon 2.
- Voigt, Vilmos, 1970: Vom Neofolklorismus in der Kunst. — Acta Ethnographica Academiae Scientiarum Hungaricae 19.

Zusammenfassung

Folklorismus — eine Wiederbelebung der Vergangenheit

Der neue Terminus „Folklorismus“ erhielt seinen ethnologischen Inhalt von Hans Moser und wurde sodann zum Gegenstand weiterer Erörterungen vor allem in der deutschen Forschung (Anm. 1 und 2). Der Verfasser des vorliegenden Aufsatzes teilt, hauptsächlich von norwegischen Beispielen ausgehend, hierher gehörige Erscheinungen in zwei Gruppen ein: kommerzieller und ideeller Folklorismus. Die kommerzielle Ausnutzung fällt am stärksten bei der Touristik ins Auge. Als ideeller Folklorismus lässt sich die organisierte Arbeit auf den Gebieten des Volkstanzes, der Volksmusik, der Volkstrachten usw. charakterisieren. Der Unterschied zwischen diesen beiden Arten ist jedoch keineswegs ein absoluter. Es handelt sich immer um eine absichtliche Wiederbelebung von Erscheinungen, die einst Bestandteile der vorindustriellen Gesellschaft, und zwar besonders der alten bäuerlichen Gesellschaft, bildeten.

Verfasser verweist auf einige Kennzeichen, die in stärkerem oder geringerem Grade zu dem zusammengesetzten Komplex gehören, den der Folklorismus darstellt. *Alter* wird an und für sich als eine wichtige Qualität angesehen, was auch dazu führt, dass man von der Vergangenheit in romantischen und idealisierenden Wendungen spricht. Aber diese Auffassung hatte auch zur Folge, dass man die älteren Erscheinungen aus ihrem historischen Zusammenhang herausgerissen betrachtet: sie sind nicht nur alt, sie werden als ein grundlegender Bestandteil der eigenen Kultur aufgefasst. Gewisse Erscheinungen haben durch organisatorische Mithilfe einen *höheren Status* und dadurch eine regional und sozial erweiterte Verwendung erhalten, z.B. die Tracht von Hardanger als norwegische „Nationaltracht“. Ebenso wird die Hardangerfiedel als Volksmusikinstrument vor allen anderen angesehen. Der Folklorismus bedeutet eine Umsetzung der nationalromantischen Auffassung vom *Bauern* als dem Repräsentanten des Ursprünglichen und Echten, eines verschwundenen goldenen Zeitalters, in die Praxis. Die Initiative ging häufig von bürgerlicher Seite aus. Die Konzentration um die bäuerliche Tradition wurde auch dadurch unterstützt, dass die ethnologische und volkskundliche Forschung bis in unsere Tage vor allem auf die bäuerliche Gesellschaft ausgerichtet war. Ein weiteres Kennzeichen des Folklorismus ist dessen *normative* Haltung. Die Standardisierung betrifft oft Einzelheiten, die jedoch

in ihrem ursprünglichen Milieu Variation und Improvisation unterworfen waren. Der Grund hierfür ist die heutige Art, sich Kenntnisse von hierher gehörigen Dingen anzueignen: mit Hilfe besonderer Lehrer, Lehrbücher, Noten usw. Der Folklorismus ist *selektiv*. Er vermittelt nur das helle Bild der Vergangenheit, was besonders bei der Reklame der Touristik ins Auge fällt. Hier erleben wir ein Wechselspiel zwischen dem, was der Tourist im örtlichen Milieu vorzufinden erwartet und dessen Anpassung an diese Erwartungen (Anm. 25). Zugleich trug die Touristik dazu bei, Einsicht in bezug auf den kulturellen Eigenwert zu erwecken (Anm. 27).

Die Entwicklung des Folklorismus hat man aus einem Kontrastbedürfnis ableiten wollen, einer Reaktion gegen Industrialisierung und Urbanisierung (Anm. 28). Zumeist waren das allgemeine Reflexionen. Eine stärker empirische Unterlage bietet jedoch eine Untersuchung über das Zillertal in den österreichischen Alpen (Anm. 29). Der bewusste Wille, einen Zusammenhang mit der Vergangenheit zu betonen, schloss häufig einen *Protest* gegen Parallelercheinungen in der Gegenwart ein: Volkstanz und Volksmusik als Protest gegen die „Jazzkultur“, gegen die Internationalisierung des Kulturlebens. Der Folklorismus kann auch in einem weiteren politischen Zusammenhang aktiv werden, wenn es darum geht, die Bedeutung des Bauernstandes hervorzuheben. So war in Norwegen vor 1905 die Betonung des speziell Norwegischen auch ein Bestandteil des Kampfes um die Auflösung der Union mit Schweden. Verfasser warnt jedoch davor, die Bedeutung des Folklorismus als Protesthandlung zu übertreiben, da es sich bei ihm doch immer um eine mehr oder weniger romantische Schauspielerei handelt. Seinen stärksten Symbolwert hat er nach der Meinung des Verfassers vielmehr innerhalb der eigenen Gruppe, wo er in konkreter Weise Ideale und Normen markiert, welche die Zusammengehörigkeit unterstreichen (Anm. 34 zur Bedeutung der Volkstrachten in dieser Hinsicht). Abschliessend betont Verfasser das Wünschenswerte einer eingehenden empirischen Forschung in bezug auf die Ausdrucksformen, die Ideologie und die Funktionen des Folklorismus und weist auf vorhandenes geeignetes Quellenmaterial hin.

(Übersetzung von Christiane Boehncke Sjøberg)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Om ”borgerlighet”

Provbit ur världsberömt lexikon

Av Börje Hanssen

Meyers Enzyklopädisches Lexikon. Bd 1—18 (-25). Bibliographisches Institut, Mannheim 1971—.

För länge sen gav jag upp tanken att bli en polyhistor, ty jag fann det mer givande att läsa mycket om litet än litet om mycket. Men jag var vidöppen för tjusningen i att inom tio sekunders gångavstånd kunna få del av mesta möjliga vetande, inte för att konversera men för att få uppslag eller fakta, när jag rörde mig utanför gränserna för den egna trånga expertisen. Att köpa något av de stora uppslagsverken litet då och då blev en vurm. Jag har verkligen inte många encyklopedier, för ögonblicket nio, men de jag har ger mig mycken sann glädje. Elfte upplagan av *Encyclopaedia Britannica*, ”scholars’ edition” (29 vol., 1910—1911) har alltså mycket stort värde i sina personhistoriska och litterära artiklar. Gamla fina andra upplagan av *Nordisk Familjebok* (38 vol. 1904—1926) är oöverträffat saklig och täcker alla områden. Det var med dess hjälp vi löste de svåra söndagskorsorden på 30-talet. Det är ett utsökt nöje att penetrera artiklarna om Kina eller Familiales (*Communautés*) i *Encyclopaedia Universalis* (20 vol., Paris 1968—1975). Denna franska encyklopedi är nog mitt modernaste och högklassigaste uppslagsverk, som liksom *Britannica* satsar på få slagord, fylligt behandlade. Det är för övrigt *Encyclopaedia Britannica, Inc.* Chicago, som har finansierat det franska verket, vilket inte säljes i bokhandeln utan genom speciella agenturer. I de tre sista banden, som kallas *The-saurus*, finns ett stort antal slagord kortfattat behandlade. Traditionen med få men grundligt genomarbetade uppslagsord återgår naturligtvis på Denis Diderots och hans medarbetares *Encyclopédie* (35 vol., 1751—1780), som var ett borgerlighetens socialpolitiska vapen lika väl som en manifestation av 1700-talets förnuftsdyrkan.

Men det är intressant, att den stora franska encyklopedien i själva verket startade som en översättning från engelska av Ephraim Chambers’ *Cyclopaedia; or an Universal Dictionary of Art and Sciences, containing an Explication of the Terms and an Account of the Things signified thereby in the several Arts, Liberal and Mechanical, and the several Sciences, Human and Divine* (2 vol., 1728). Historia, biografi och genealogi saknades i Chambers verk och detsamma gäller generellt för den förrevolutionära franska encyklopedien.

I fråga om exakthet och genomarbetning överträffas Diderots berömda men ojämna verk av Johann Heinrich Zedlers *Grosses vollständiges Universal Lexicon Aller Wissenschaften und Künste welche bisher durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden.* (64 vol., 1732—1750).

Detta var dåtidens mest fullständiga uppslagsverk, som också behandlade historia, geografi och rentav biografier över ännu levande människor. Det har stort värde ännu i dag genom sina korrekta topografiska och biografiska uppgifter. Man skulle vilja kalla Zedlers lexikon den tyska traditionens portalmonument, samma tradition som våra encyklopedier har följt, med mycket stort antal slagord. Det senare mest kända tyska uppslagsverket var *Brockhaus’ Conversations-Lexikon*, första gången utgivet 1796—1808 i 6 volymer. *Der Grosse Brockhaus*, som verkets femtonde upplaga kallades, omfattade 20 volymer, tryckta 1928—1934. Artiklarna var i allmänhet korta och koncisa, mer allmänbildande än vetenskapliga till sin karaktär. Det andra stora tyska uppslagsverket var Joseph Meyers *Grosses Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände* (46+6 vol., 1840—1855). Det var mer omfattande än *Brockhaus*, särskilt i frågor om naturvetenskap, teknik och hantverk. *Brockhaus’* sjuttonde upplaga i 24 band före-

ligger nu komplett (1966—1976). Sista, nionde, upplagan av Meyers Enzyklopädisches Lexikon utges för närvarande i 25 900-sidiga band sedan 1971. Man har senast tryckt band 18. Förlaget heter sedan 1826 Bibliographisches Institut, som således 1976 hade anledning att fira 150-årsjubileum.

På grund av de franska och tyska kulturernas relativa slutenhet i förhållande till varandra har man alltid behov av en tyskspråkig encyklopedi jämte en fransk. Meyers lexikon har inriktats på hela det tyskspråkiga Europa med motsvarande fyllighet för Schweiz och Österrike som för de tyska staterna. Jag kunde förvärva Meyers Konversations-Lexikon, femte upplagan (21 vol., 1897—1901) för 200 kr och betraktade det som ett fynd, särskilt som jag tror, att Europas kultur aldrig har stått högre än åren före första världskriget. Det blev då naturligt att gå vidare och förvärva också den senaste utgåvan. Egentligen tar det år, innan man börjar komma underfund med värdet av ett så digt verk och hittills har jag bara botaniserat på enstaka slagord.

”Bürgertum” är ett lockande begrepp och det behandlas på 7 ½ tätttryckta spalter. Det kompletteras med bl. a. slagorden ”bürgerliche Gesellschaft” och ”Bürger”. Borgerlig kultur och borgerskap hör till socialhistoriens mest mångtydiga begrepp. Anknytningen till äganderätt och bildning uppstod på 1800-talet men får inte ges generell giltighet. Marxismens definition på borgerskap som den härskande klassen i det kapitalistiska samhället utelämnar borgerligheten i det förindustriella samhället — borgerskapet som ett av de fyra stånden — liksom problemet om borgerlig livsstil, som inte behöver vara förknädd med äganderätt till produktionsmedlen, hög inkomst eller akademisk bildning. Medelklass har i samhällsvetenskaplig litteratur ofta ersatt det värdeladdade ”bourgeoisie”, men ”borgerlig” lever också segt kvar med positiva såväl som negativa implikationer. Alla strävar efter att förverkliga en ”borgerlig” kultur och har också, här i Skandinavien, lyckats med det. De som älskar att jämföra sitt eget med andras tillämpar ibland en rönnbärsfilosofi i förhållande till det borgerliga. Man har försökt konstruera en specifik arbetarkultur som pendang till den borgerliga kulturen. Försöket är intressant.

Den medeltida borgerligheten hängde ihop med stadsväsendets utveckling, ofta knuten till befästningsanläggningar både vid de gamla romerska baserna i Germanien och vid furste- och biskopsäten med handel och hantverk som näring för en icke-agrar befolkning. Marknadsrättigheter och privilegier förstärkte alltifrån 900- och 1000-talen de ekonomiska existensbetingelserna för sådana städer. Det var framför allt fjärrhandels köpmän, vilka slagit sig ned i fria områden utanför de ursprungliga befästa militärbaserna, som drev på utvecklingen mot en ny stadskultur. Deras provisoriska eller permanenta bostäder och bodar, betecknade som *suburbium* men oftast som *burgus* (eller *Wik*), blev senare ofta mur-omgärdade också de. Köpmännen lierade sig med hantverkare och den lokale furstens tjänstemän och bildade edsförbund, som åt sig skaffade en egen rättsskipning (*ius mercatorum*) och gick i spetsen för den kommunala självförvaltning, som utvecklades fr. o. m. 1000-talet, med början inom området mellan Seine och Rhen.

Så bildades under en komplicerad process ett nytt samhällsskikt, vilket sprängde den gamla feodalstrukturen från tidig medeltid. Man brukar ju tala om kommunalismen för att karakterisera denna tids statsrättsliga historia, som i så hög grad präglades av sammanslutningar sådana som gillen, skrän och, till slut, militärt och politiskt organiserade kollektiv, som omfattade hela ”staden”. En sådan organisationsaktivitet präglade dessa medeltidsstäder i motsättning till samma tids landsbygd och var borgerskapets speciella insats, som långt senare kunde förverkligas i t. ex. byordningar och sockenstämmor. Men borgerskapet införde också en ny, positiv inställning till manuellt arbete, som eljest var föraktat som slavarnas plikt i det gammalfeodala samhället. Borgerskapet tillkämpade sig en egen oberoende ställning under 1100- och 1200-talen, som också var tiden för en viss övergång från natura- till penninghushållning i de avancerade västeuropeiska länderna.

De italienska stadsrepublikerna och de tyska riksstäderna hade på 1200-talet gjort sig oberoende av den lokala furstemakten. Medan i Italien borgerskapet lierade sig med områdets adel, som också säsongvis bosatte sig i städerna, var Frankrikes och Englands borgare mycket mer anknutna till kungamakten än till lokala potentater och blev därmed tidigt engagerade i den centrala administrationen. Till borgerskapets

frammarsch i dessa länder bidrog även adelns decimering genom t. ex. hundraårskriget och Rosornas krig samt dess ekonomiska förluster genom agrarkrisen från mitten av 1300-talet (pesten) till slutet av 1400-talet.

I Tyskland kunde vissa stadsförbund tempo­rärt göra sig gällande, men i stort sett var det den furstliga territorialstaten, som blev dominerande i det heliga romerska riket av tysk nation. Det medeltida borgerskapet fick sin största betydelse på det ekonomiska och kulturella området. Hansans fjärrhandelskompani och motsvarigheten *Merchant adventurers* i England gick i spetsen vid utvecklandet av den europeiska bytesekonomin.

I samband därmed uppkom på 1300-talet i Italien och på 1400-talet i Sydtykland en internationell storfinans, som beredde vägen för kapitalismen. Härigenom fick borgerskapets övre skikt möjlighet att understödja arkitektur och måleri (särskilt porträtt och kyrkomålningar) samt konsthantverk. Men även litteraturen blomstrade genom borgerskapets insatser, såsom i fråga om bevarandet och vidareutvecklingen av riddarromanen på folkspråket eller i uppkomsten av mästersången som en fortsättning av minnessången. Humanister som Thomas More, Erasmus och Wilibald Pirckheimer (1470—1530 i Nürnberg), den sistnämnde med förbindelser med Reuchlin, Celtes, Erasmus, Hutten och Dürer, var alla borgare. De religiösa rörelserna är även nära förbundna med borgerskapet, t. ex. tigarordnarna och mystiken (1300-talet), liksom naturligtvis oppositionen mot den katolska kyrkan i form av olika kätterska rörelser, såsom valdenseerna (1177).

Borgerskapet i högmedeltidens städer utgjorde ingen homogen klass utan var starkt differentierat mellan patricier, som anlade aristokratiska seder med landförvärv och borgbyggen, och hantverkare. De sistnämnda revolterade mångestades på 1300-talet mot patricierväldet och lyckades t. o. m. erövra makten i städer som Florens, Augsburg och Zürich. Man bör inte heller glömma de stora skikten av gesäller, daglönare och utblottade, som var politiskt maktlösa men kunde utgöra 50 % av stadsbefolkningen t. ex. i Hansestäderna eller Nürnberg. Ibland slöt sig de fattiga samman med hantverkarna och deltog i våldsamma upplopp som i Paris 1358 eller i Romans 1580.

Om borgerskapet i det nutida industrisamhället skriver Meyers, att den industriella revolutionens motor utgjordes av borgerliga uppfinnare och företagare. Den utlöste såväl växande välstånd och makt hos det kapitalistiska högre borgerskapet som naket masselände hos den sociala kontrahenten, det tidig-industriella proletariet. Motsättningen mellan proletariat och bourgeoisie, mellan lönearbete och kapital, tedde sig som det allt överskuggande samhällsproblemet vid mitten av 1800-talet och föranledde Marx att ställa prognosen, att ett till följd av kapital­koncentrationen ständigt minskande antal kapitalister skulle komma att stå emot ett proletariat, som på motsvarande sätt skulle växa och i sig uppta alla mellanskikt av t. ex. småföretagare, för att till sist representera hela samhället.

Utvecklingen sägs ha gendrivit denna förut­­sägelse, särskilt genom att så många anställda alls inte velat identifiera sig med en proletärt medveten arbetarklass. Å andra sidan förefaller påståenden att industriarbetarna förborgerligats och att de övertagit småborgerliga värderingar, t. ex. genom äganderätt till hus, vara svåra att vidhålla. Ensidigt social-ekonomiska kriterier bör kompletteras med beteende- och medvetandeformer för att man skall kunna tala om någon historisk permanens i fråga om idealtypen bourgeoisie. Ett borgerligt självmedvetande definieras som en aversion mot att förtjäna sitt livsuppehälle genom oregelbundet, monotont, mekaniskt eller eljest utpräglat underordnat arbete. Det grundar sig ej på ärvda privilegier lika litet som på klassbetingad solidaritet och baseras i stället på familjetraditioner respektive individuella prestationer, de må vara av ekonomisk eller "andlig" natur. En sådan borgerlig självkänsla tar sig uttryck i anspråk på viss social prestige för ego och hans familj.

Det inte minst värdefulla med artiklar av detta slag i Meyers Lexikon är de utförliga litteratur­angivelserna, 21 större moderna arbeten bara efter den delvis refererade artikeln.

Jag tror att Meyers Lexikon kan utgöra en bra vägvisare ut till den tyskspråkiga, kulturhistoriska och etnologiska litteraturen, som vi i allmänhet känner alltför litet till. Namnet Bibliographisches Institut är därvid inte bara en formalitet: varje köpare av lexikonet får gratis skicka in frågor av lexikalisk natur till en särskild informationstjänst hos förlaget.

Nils-Arvid Bringéus: Människan som kulturvarelse. En introduktion till etnologin. LiberLäromedel Lund 1976. 181 s., ill.

En lärobok, i föreliggande fall en introduktion till etnologin, kan även ha andra syften förutom de pedagogiska, nämligen att markera ämnets aktuella position, skiftningarna i problemvalen, ompröva metodik och teori m.m. Det har endast förflutit 10 år sedan den föregående läroboken i etnologi tillkommit, författad av Sigfrid Svensson. Med anledning härav kan man fråga sig vad Bringéus har för grundläggande syfte med sitt verk. Bortser man från de pedagogiska målsättningarna kan man med en gång fastslå: boken markerar inget paradigmskifte inom svensk etnologi — snarare tvärtom. De krafter som genom sin livaktiga socialantropologiska orientering i viss mån ändrade kursen för etnologin för en del år sedan lämnar inte särskilt många spår i Bringéus lärobok. Redan bokens titel omtalar detta: människan betraktas och behandlas av Bringéus ur det kulturella och inte ur det sociala perspektivet. Etnologin, som man kan likna vid Noaks ark, innehållande allt levande, kan svårigen — utan att man skärper begränsningarna och sällar i forskningsuppgifterna — styras in på en helt ny kurs. Det finns mycken last och även barlast i skeppet, varav Bringéus knappast lossat någon!

Författaren, i egenskap av professor i ämnet med en för dagen osedvanlig bredd inom forskningen, vet mer än någon annan, att det är just vidden av ämnet som gör det metodiskt och teoretiskt svårhanterligt. Hans bok har därför till uppgift att "bilda ett slags ramverk som håller samman ämnets olika delar, och visar sambandet mellan dem". Genom att operera med begreppen kulturella dimensioner och kulturella processer lyckas Bringéus sammanfoga sina synpunkter och sin exempelsamling till en homogen bild där man dock, snart sagt på varena sida i boken, finner något nytt som leder tankarna bort från de sammanhang i vilka en klassiskt skolad etnolog känner sig trygg. Av denna anledning kan boken — trots sin klarhet såväl i uppläggnings som i framförandet — som lärobok vara nog så svår och kräver förkunskaper både inom och utanför etnologin.

Recensenten som tar sig an en bok av denna typ har en ganska lätt och tacksam uppgift:

boken pockar nästan på kommentarer men det gäller att begränsa dem. Bringéus verk syftar i första hand ej till att problematisera eller att ge sig i kast med ämnets syfte, dess gränsdragningar och inte heller till att föra diskussioner i större utsträckning. Det har sedan länge konstaterats att svensk etnologi arbetar med konkreta problemställningar och överlåter teoretiserandet åt andra ämnen. I föreliggande fall förutsätts att läsaren har klart för sig de i boken använda begreppen (det finns en ord- och termförklaring i boken), så framställningen avbryts ej av någon utläggning av teoretiskt innehåll. Inte heller förs någon polemik eller kritik varken mot någon författare eller någon metodik. Jag är inte säker på att denna hållning är försvarbar. Ämnets nuvarande situation är knappast komplikationsfri! Man hade gärna sett att Bringéus här, såsom han gör i sin forskning i övrigt, utvecklat en mera kritisk attityd. Jag är härvid fullt överens med Gunnar Alsmark som nyligen (Rig 1976, s. 101) efterlyste en vidgad teoretisk inriktning och fördjupning inom etnologin.

Av de stora frågetecken som man möter inom dagens etnologiska forskning besvarar Bringéus utförligast *vad* man bör studera och i viss mån *hur* denna forskning skall bedrivas. Men *varför* vi gör allt detta — en närmast ideologisk fråga som alla akademiska lärare möter idag — får vi ingenstans någon anvisning om. Bringéus är å ena sidan generös med sitt material och delger läsaren sin stora erfarenhet men samtidigt håller han inne med sina funderingar.

I kapitlet Etnologins kultursyn utvecklar Bringéus — genom att i viss mån deklarerar sin egen syn på kultur — etnologins huvuduppgift, nämligen att studera den kod som de olika kulturyttringarna utgör. I den rika exemplifieringen tappar man inte förhållandet mellan de marginella och centrala studieobjekten. Man skulle dock kunna inta en annan hållning till "normalkultur" än vad Bringéus gör. De avvikan- de och de individuella kulturyttringarna blir enligt förf. intressanta först när de kan hjälpa att få ett bättre grepp om normalkultur. Objektet för humaniora är dock den unika människan i unika situationer och just detta skiljer humaniora från samhällsvetenskap som främst studerar gemenskapen i en generell situation.

Styrkan i kapitlet Människan som kulturvarelse ligger främst på ämnesområdet som pre-

senteras här i hela sin vidd. Människans kultur-
yttringar från forntid till nutid är så gott som
heltäckande i exemplifieringen. Det är en strävan
hos författaren att låta dagsfärska paralleller
komma till uttryck, men det betyder inte att
han ger avkall på etnologin som historisk disciplin.
Det omtalas inte ofta att svensk etnologi är en
integrerad del i den internationella forskningen,
där synsätt och metod berikar varandra, utan
sambandsheten demonstreras påtagligast av
utländska forskarens resultat. Man kan i viss
mån tycka att det kulturella perspektivet exploa-
teras för ensidigt och att andra determinanter
ej omtalas. Den materiella kulturen t. ex. som
enligt Bringéus är ett legitimt och centralt studie-
objekt handlar inte bara om kultur. Det för-
väntas att de aspekter som faller utanför de kul-
turella utförligt behandlas i ett annat samman-
hang utanför vårt ämne.

Uppläggningen av de egentliga problemom-
rådena — kulturella dimensioner och kulturella
processer (emellan vilka antas finnas en kopp-
ling mellan tid—tradition, rum—diffusion samt
social miljö—kommunikation) — är snillrik så
till vida att den ger författaren möjlighet att
samtidigt som han komprimerar ändå ta med
allt det han vill behandla. Att författaren är
speciellt intresserad av kommunikationssystemet
framgår av den utförliga behandlingen avsnittet
kulturkommunikation fått. I detta tema får vis-
serligen etnologen nya arbetsuppgifter fokusera-
de direkt på nutiden men gränserna mellan et-
nologi och grannvetenskaperna kommer att bli
suddigare än förr. Det faktum att den kulturella
utjämningen är mera komplicerad än den eko-
nomiska och den sociala kan tänkas tills vidare
berättiga etnologin att arbeta med stor ämnes-
vidd. Det betyder att det inte är ämnesområdet
utan metodiken som måste skärpas vilket i sin
tur måste vila på en renodlad begreppsapparat.
Mångfalden av uppgifterna är ett fenomen som
har flera skuggsidor: bl. a. att för närvarande
knappast finns något gemensamt företag på
längre sikt inom svensk etnologi. Man skulle
med tillfredsställelse se något liknande initieras
av Bringéus, som i senare tid mer och mer har
framstått som en ledargestalt inom svensk etno-
logisk forskning.

Mátyás Szabó

Barbro Bursell: Träskoadel. En etnologisk
undersökning av lancashiresmedernas
arbets- och levnadsförhållanden på
Ramnäs bruk vid tiden kring sekelskif-
tet 1900. English summary. Nordiska
museets handlingar 85. Stockholm 1974.
305 s., ill.

Barbro Bursells doktorsavhandling om Ramnäs
bruk och särskilt de där tidigare verksamma
lancashiresmederna är en industrietnologisk un-
dersökning. Liknande arbeten är inom etnologisk
disciplin sällsynta — däremot har historikerna
producerat bruksforskning, där särskilt Fagersta
bruks historia i fem band bl. a. är givande för
etnologer. Bursell skriver i inledningen att "hon
försökt fånga en bild av den pågående kulturella
och sociala förändringen" och tillämpar "ett vad
etnologerna kallar rörligt perspektiv" (s. 10). Med
denna formulering anslås den osäkra tonen ifråga
om problemanalys. Den metodiska genomlysning-
en, som en avhandling bör uppvisa, saknas i
arbetet, vilket får sägas vara förvånansvärt, då
materialet i sig *inbjuder* till givna etnologiska
analysaspekter. Det föreligger framför allt tre
metodsynpunkter som med fördel kunde ha appli-
cerats på Ramnäs materialet:

1. Innovationsaspekten
2. Integrationsaspekten
3. Interna rollaspekten.

Dessa aspekter skall hela tiden ses mot bak-
grunden av den mycket viktiga "vattendelaren"
i Ramnäs bruks historia nämligen 1908 års riks-
avtal om kollektivanslutning (s. 122). Det fram-
går nämligen ej klart av avhandlingens framställ-
ning att *före* 1908 har bruksarbetarna i Ramnäs
(och det gäller såväl valsverksarbetare som lan-
cashiresmederna plus övriga bruksarbetare) en
relativt heterogen social situation och med —
skulle man kunna säga — inbyggd statusstege.
Efter 1908 års riksavtal blir den sociala situati-
onen helt annorlunda — en begynnande nivellering
äger rum. Här börjar den verkligt intressanta
"kulturella och sociala förändringen". Detta ut-
talas ej distinkt i Bursells framställning. Lan-
cashiresmedernas självklara status uttunnas. De
är förvisso alltså utomordentliga yrkesmän —
men det räcker ej för att ge full status, ty efter
1908 är det andra värderingar som synes spela in
och bilda underlag för en bruksarbetares dignitet.
De nya värderingarna har bl. a. med det fackliga

arbetet att göra. Att dessa ting inte kommer fram i materialet beror bl. a. på att förf. inriktat all sin forskning enbart på lancashiresmederna. De har ryckts ur sitt funktionella och sociala brukssammanhang. Helhetsperspektivet håller inte ihop och därmed existerar ej heller "det rörliga perspektivet". Vi anar att det finns bönder kring Ramnäs bruk, men de blir ej konkreta för oss, vi förstår att bland "bruksbor" ingår olika grupper av bruksarbetare, men det blir t ex inte klart om innovationsinfluenser (som ju ingår i en kulturförändring) gäller samtliga bruksbor eller enbart smederna. Växelspelet mellan alla dessa grupper är väsentligt att studera för att överhuvudtaget förstå lancashiresmedernas sociala roll och därmed deras arbetssituation.

1. Innovationsaspekten

Att studera "kulturell och social förändring" innebär att analysera en *process*. Det sker förvisso inte genom att ge en kort upplysning, t. ex. "att smedernas arbetsorganisation genomgick väsentliga förändringar under 1800-talets andra hälft" (s. 110). Detta påstående har visserligen följts upp några sidor tidigare, där det påvisas att yrkesstrukturen hos dem förändras genom vissa anställningsförhållanden. Men detta kunde ju även en ekonomhistoriker eller historiker eller statsvetare upplysa om! En kulturförändringsprocess är förvisso mer komplicerad än så. Hur var det med accepteringsvilligheten hos smederna inför förändringen, hur hos företaget, hur blev det efter 1920 med åttatimmarslagen? Förf. skriver (s. 201) i en enda kort mening: "I Ramnäs var det i synnerhet lancashiresmedernas arbetstider som var svåra att anpassa efter den nya lagen (dvs. åtta timmars)". Ja, givetvis. Smederna stod s. a. s. hela tiden för sig själva i arbetsystemet ännu ett decennium efter riksavtalet — även om de efter 1920 (s. 202) insåg att de måste anpassa sig efter det fackliga arbetet för att få fast mark under fötterna igen — men då är det nästan för sent!

Man undrar tillika över en sådan innovationscentral som den mycket tidiga Handelsföreningen (från år 1876) i Ramnäs (s. 162). Där hopar sig frågetecknen. Om bruksborna var självförsörjande som ofta påpekas (s. 183), varför då handelsföreningen? Eller var det bara smederna som var självförsörjande? Och inte valsverksarbetarna? Förf. talar om förekomsten av orglar (3 st.) och menar att de är ting av statuskaraktär (s. 173).

De är dyrbara och finns blott i smedsfamiljer. Man undrar automatiskt om andra värderingar, t. ex. religiösa, kan ligga bakom inköpen. Fanns det väckelserörelse kring sekelskiftet (då orglarna köptes) i Ramnäs? Ja, det framgår av en mening s. 196. Alltså *kan* orglarna representera en värdering av särskilt slag. I en lång mening omtalas odling av grönsaker, kål, örter, morötter och plötsligt uppräknas även jordgubbar (s. 183). Inte ett ord om denna bevisligen sena innovation i landsbygdens kosthåll. När kom dessa bär till bruksarbetarna i Ramnäs? Bara till smederna? Vem var innovatören? Bruksledningen? Jag menar, att det finns ett sorts schematiskt antagande gång på gång i avhandlingen. Påståendet analyseras ej, det slås bara fast. Det framgår av planen s. 161 att det finns ett Folkets Hus "kring sekelskiftet" (egentligen kom det väl först 1911, se s. 197). Det tillkom efter 1908 års riksavtal. Denna innovationspunkt i samhället var synbarligen inte hemvist för lancashiresmederna, utan för valsverksarbetarna. De förra valdes ej in i styrelsen. Var accepteringsvilligheten låg hos lancashiresmederna? Var de särskilt konservativa, var valsverksarbetarna däremot särskilt nyhetsvilliga och rörliga? Sådana frågor ställer etnologen och han kan gå ned på individplanet och ta rätt på detta. Det gör t. ex. inte historikerna.

2. Integrationsaspekten

Ramnäs bruk uppvisar — om man analyserar Bursells material — ett påtagligt tudelat kulturmönster. Å ena sidan finns det "bruksarbetare", dominerat av valsverksarbetare, om jag förstätt rätt, samt torpare, å andra sidan finns lancashiresmederna närmast anslutna till företagsledningen. Sådan är bilden *före* 1908 års riksavtal.

Det råder sålunda inte en kulturell integration inom Ramnäs bruk. Bruket är såtillvida inte likt t. ex. Jonsereds bruk eller fabriksområde, där det före den fackliga tiden fanns en alldeles markant sammanhållning, en enhetsvärdering kallad "Jonseredsandan". Alla arbetare och företagsledare åberopade spontant "Jonseredsandan" då vi totalinventerade området 1975.

Den tudelade bilden i Ramnäs bruk hade varit värd en närmare analys. Man kan inte bara omnämna etnocentrism som någon sorts allmän förklaring till att lancashiresmederna slogs med valsverksarbetarna eller åberopa att Ramnäs bruk var ett "pluralistiskt samhälle" (s. 218). Varför är det ett "pluralistiskt samhälle"? Varför finns

motsättningar som yttrar sig i ett brukskrig (s. 218)? Varför finns kriget just mellan smeder och valsverksarbetare? De två spänningsfält som förelåg i Ramnäs mellan "bruksarna" (de som bodde på Bruket, dvs. lancashiresmederna) och "hagsarna" (de som bodde på Hagen, där bostadsstandarderna var lägre) bör ju ofta ha kommit till uttryck i arbetet, i umgänget, ute i byn, vid fisket osv. Bakom sådana spänningsfält ligger förvisso skilda värderingar och detta leder i sin tur till bristande kulturell integration. Kan man utläsa detta mellan raderna i avhandlingen? Ja. Trots att bruksledningen efter 1908 års riksavtal ger ordförandeklubban (inom Handelsföreningen) till en smed förlorar smederna likväl allt inflytande i föreningen efter 1914. De väljs ej längre in som styrelseledamöter (s. 226). Valsverksarbetarna tar över. Smederna var tydligen aktiva inom facket mellan 1910—1914 (s. 198) men 1914 lämnar 16 smeder Ramnäs och de som stannar kvar lyckades ej uppehålla sin tidigare ledande position. Detta att 16 smeder lämnar Ramnäs bruk är väl det mest påfallande beviset för att här förelåg bristande kulturell integration. Här om säger avhandlingen intet. De sexton smedernas avfärd sätts alltså inte in i sitt helhets-sammanhang. Och 1908 års avtal lyfts inte heller fram i bilden i just det sammanhanget.

3. Det interna rollspelet

Det bör ha förelegat ett påtagligt rollspel mellan smeder och valsverksarbetare, mellan "bruksare" och "hagsare" mellan smedhustrur och andra arbetarhustrur. Hela detta rollspel saknas i avhandlingen. Framför allt är kvinnorollen rentav försummad. Vi får veta att "de" sydde och vävde och tvättade. Men "de" kommer inte till tals. Hur upplevde kvinnorna på Hagen smedhustrurna på Bruket. När barnen var sjuka — hjälpte man varandra? Hade man sommartid gemensam tvättplats i ån? Förenade man sig i det gemensamma eländet då karlarna söp? Eller var det barriärer mellan grupperna och spelade var och en sin roll?

Här kommer intervjuarens eget rollspel in. Det är vackert så att intervjuaren spelar "en undanskymd roll" (s. 14), men det ger oss inget grepp om rollspelet mellan Bursell och informanterna. Hur var det i intervjusituationen med ättlingar till "hagsarna" respektive till "bruksarna".

De förra har väl intervjuats? Men säker är jag inte. Det är svårt att få grepp om andra än sme-

derna. Likväl har förf. sagt att "för att få perspektiv på lancashiresmedernas livsföring utanför smedjan räcker det inte att studera dem som en isolerad yrkesgrupp. De måste jämväl ses som *bruksbor* dvs. mot bakgrund av den speciella miljö som bruksamhället utgjorde och i jämförelse med andra kategorier av bruksarbetare" (s. 12). Detta har inte genomförts enligt min mening. Då den metodiska analysen inte är klart utmejslad uppstår frågetecken inför slutsatserna.

Avhandlingens styrka ligger i den ambitiösa materialinsamlingen, i de redigt och korrekt angivna källanvisningarna. Utmärkande för Bursell är hennes klara språk och raka framställningskonst. Detta har särskilt kommit till uttryck i hennes utmärkta redogörelser för brukstekniskt invecklade processer. Att kunna beskriva dylika så fångslande och begripliga är en sällsynt gåva och bör tillvaratas särskilt ur museipedagogisk läromedelssynpunkt samt av förf. föras vidare i nya arbeten kring industrietnologiskt material, där mycket är ogjort och Bursell förvisso är en av vägröjarna.

Phebe Fjellström

Liv Trotzig, Hams Ulla Danielsson, Sven-Olof Gudmunds, Gösta Andersson, Erik Hojfrén: Sockendräkter, Dalarna. Dalarnas fornminnes- och hembygdsförbunds skriftserie 19. Falun 1976. 199 s., ill., därav 49 färgpl.

Vad som gör Dalarnas folkdräkter vid sidan om samedräkterna till de märkligaste i vårt land är den stora ålderdomligheten inom vissa områden, den starka lokala differentieringen och det sena bibehållandet. De båda sistnämnda förhållandena står i direkt beroende av varandra. Förekomsten av en "egen" sockendräkt har stimulerat användningen och väl också samtidigt skärpt olikheterna.

Den medeltida långbyxans tillskärning tillämpades ännu i slutet av 1800-talet i de linnelångbyxor, "hosor", som användes som arbetsplagg sommartid. Ålderdomliga drag har också kvarlevat i både mans- och kvinnotröjorna, i kvinnornas livkjol och huvudbonader samt i barndräkten. Främst gäller detta för socknarna kring Siljan.

Liksom dialekten har dräkten varierat, varvid sockengränsar mer eller mindre utgjort barriärer. Detta hindrar inte att dräkterna sedda samtagna

grupperar sig i dräktområden, där de inbördes likheterna varit större i förhållande till utanför liggande socknar. Det gäller bl. a. Siljansområdet, Västerdalarna och Bergslagen.

Att studera och fastställa de olika *socknarnas* dräktskick har i första hand varit angeläget för att tillgodose dagens stora intresse för bärandet av särskilda ortsdräkter. Betoningen har här legat på vad som skiljer. Att i virrvarret av lokala dräkter se hur dessa ändock grupperar sig till större områden har främst ett teoretiskt och vetenskapligt intresse: att med grupperingarna som medel följa den historiska framväxten. Då gäller det att i första hand lägga märke till vad som förenar. Vad som i detalj funnits i enskilda socknar eller härader blir av underordnat intresse inför syftet att undersöka sammanhang och kontinuitet.

Utgivandet av verket om Dalarnas sockendräkter har kunnat ske genom ett samarbete mellan Dalarnas museum i Falun, landskapets hemslöjdsförbund och länssparbanken. Dräkterna har fotograferats av museet på dess dräktdockor. Främst är boken avsedd att ge anvisningar för praktiskt dräktbruk men också att stimulera till fortsatt forskning. De avbildade dräkterna är privatägda och tillkomna under de båda senaste årtiondena med enstaka inslag av ärvda plagg. Därav följer naturligtvis, att varje enskild dräkt inte i detalj kan uppfattas som ett historiskt dokument.

För de olika sockendräkterna lämnas en kort historik över förändringar och rekonstruktioner. I sitt förord framhåller landsantikvarie Erik Hofrén, att landskapets mångfacetterade dräktmiljö sedd så väl historiskt som ur samtidsperspektiv är en aktuell forskningsuppgift. Intresset för att dokumentera sockendräkterna är gammalt i Dalarna och var aktuellt redan då landskapets fornminnesförening bildades 1862. I den utgivna dräktboken ingår även den serie av handkoloretrade fotografier (här i svart-vitt) som på 1860-talet framställdes av stadskassören i Falun Carl-Erik Källström. Det var vid denna tid som de gamla dräkterna började förändras och försvinna. Ett betydelsefullt historiskt bidrag till dräktskickets utveckling under det kritiska halvsekel 1865—1915 är bokens stora inledande bildparti med över ett 100-tal ypperliga genre-, grupp- och ateljéfoton med Gerda Söderlund som oftast förekommande fotograf. En omfattande förteckning över dräktlitteratur som berör Dalarna avslutar boken.

Det energiska och systematiska forskningsarbete som utgår från Dalarnas museum har resulterat i en lång rad värdefulla skrifter, växlande i format från tunna häften till den nu utgivna praktvolymen. Forskningsarbetet är organiserat i ett särskilt forskningsråd med landsantikvariern som ordförande. Dess verksamhet har presenterats i Att välja forntid (Dalarnas museums serie av småskrifter 9, 1974). En av arbetsuppgifterna har varit att kartlägga all pågående forskning om landskapet och en rapport härom har nu också utgivits.

Sigfrid Svensson

Tomas Jönsson: Jordstugor i Sydsverige. Den ingrävda bostadens utbredning, form, funktion och konstruktion. Skrifter från Folklivsarkivet i Lund 18. Lund 1976. 82 s., ill.

Tomas Jönssons arbete är en monografisk behandling av en byggnadstyp, som i liten utsträckning bevarats. Kvarvarande stugor är i själva verket så få, att förf. kunnat besöka flertalet. Med jordstugor åsyftas i boken en delvis ingrävd byggnad, vars huvudsakliga funktion var att användas som permanent bostad. Bostadsformen, som beboddes av samhällets fattiga, är endast i liten utsträckning behandlad i äldre litteratur.

Undersökningen baseras huvudsakligen på uppmätningar, uppteckningar och foton främst i Folklivsarkivet i Lund och i Nordiska museets arkiv samt på svaren på en från det förstnämnda utsänd frågelista. Författaren kan visa, att jordstugan har ett klart avgränsat sydligt utbredningsområde, som omfattar norra Skåne, Blekinge, Halland, södra och mellersta Småland, södra Västergötland samt södra Bohuslän. Hus-typen beboddes av människor, som räknades till kategorin backstugesittare. Den var vanligen belägen som ensambyggnad på utmarken.

Formen och graden av ingrävning styr fönstrens och entrédörrens placering, vilket påverkar stugans planlösning. Med planlösningen som grund indelar författaren sitt material i fyra kategorier. Utgångspunkten är Sigurd Erixons terminologi i Svensk byggnadskultur (1947). Varje typ beskrivs så med avseende på utbredning, form, funktion och konstruktion.

Några av de så klassificerade typerna visar sig

ha bestämda utbredningsområden. Detta gäller framför allt den s.k. skånska jordstugan, som dominerar materialet från norra Skåne. Typen har förkökshusets plan, dvs man kommer in i boningsrummet genom ett kök, är ofta stor och har fler rum än övriga typer. Alla ett torps funktioner kan vara inrymda under dess tak. Enkeljordstugan har den götiska enkelstugans plan, dvs kammaren innanför förstugan utgör kök. Typen antages bl a på grund av modernare takkonstruktion vara en sen innovation. Den västsvenska jordstugan har gavelförstuhusets plan, dvs har en förstuga med gavelgång, men visar sig vara en heterogen typ beträffande bl a ingravningsgraden. Gaveljordstugan är en rektangulär enrummig stuga med sadeltak och gavelgång. Ingravningsgraden har varierat, men i regel har endast en gavel varit fri. Av det på alla fyra sidor nedgrävda huset — jordkulan — finns endast ett bevarat. Övriga fåtaliga belägg är från slutet av 1800-talet.

I det avslutande kapitlet redogör författaren för tidigare forskares hypoteser kring företeelsen. Dessa speglar tydligt den aktuella forskningsuppfattningen. Två förklaringsmodeller har framförts. Hyltén-Cavallius, Mandelgren och Hazelius företräder evolutionistiska idéer kring jordstugan som primitiv länk i utvecklingskedjan. Sigurd Erixon pekar däremot på funktionella faktorer som naturförhållanden och ekonomisk och social utveckling.

Författaren finner det troligt, att jordstugorna ej haft större utbredning förrän under 1700-talets senare del. Dess uppträdande sätts i relation till befolkningsökningen bland de obesuttna, till lättnader i den restriktiva lagstiftningen mot torpbebyggelse samt till de stigande virkespriserna. Företeelsen ses alltså som en fattigdomsform. De olika planlösningstyperna är också kända hos andra hustyper innan jordstugan blir allmän. Förf. menar, att de olika typerna är spontana företeelser, som ej inbördes påverkade varandra.

Författarens målsättning är att beskriva jordstugans utbredning, form och funktion. Som en fortsättning på arbetet vore det intressant att försöka komma husens innevanare mer in på livet. Kanhända är det dock så, att den officiella statistiken och övrigt källmaterial är för knapphändig för en sådan studie?

I samband med de olika typerna redogöres detaljerat för konstruktionssystem och olika

byggelement. Ytterligare en infallsvinkel vore att sätta jordstugan i relation till den lokala byggnadstraditionen. Förf. betonar den virkesbesparande konstruktionen. Man kan också fundera kring uppvärmningen av huset. Ett välbyggt, rätt lokaliserat och orienterat jordhus bör ha haft förhållandevis god värmeekonomi. Om de fönsterförsedda väggarna orienterades mot söder och väster fick man genom solinstrålning motta betydande värmemängder. Om den med jord motfyllda stenväggen var väl utförd och dränerad, kan den i alla fall inte ha varit dragig. I synnerhet under den kalla årstiden bör den ha transmittat mindre värmemängder än fasadväggarna. I den omgivande marken under och bakom huset bildas nämligen en "värmekudde", som minskar värmetransporten ut. Om stenväggen brädkläddes bildades troligen en stillastående luftspalt, som höjde isoleringsförmågan och gav högre yttemperatur på väggens insida. Bränslemängden, som åtgick till uppvärmning, borde rimligtvis vara mindre än för motsvarande fristående hus. Avsikten med resonemanget har naturligtvis inte varit att försköna verkligheten.

Tomas Jönssons bok är en bearbetning av en uppsats framlagd vid Lundaseminarier i etnologi. Den är överskådligt och klart disponerad och ger en faktafylld och intressant beskrivning av en hustyp.

Gunilla Hansson

Trond Gjerdi: Møbler i Norge. H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Oslo. 1976. 135 s., ill.

"Dele bord og seng", sa man i gamle dager. I sin bok *Møbler i Norge* oppdeler Trond Gjerdi bokstavelig talt en rekke møbler og husinventar som både "bordseng", "stolseng", "bordstol" og slagbenk. Det er ikke bare dagens designere som eksperimenterer med kombinasjonsmøbler og "miljø-serier". Sovesofaen har sin funksjonelle fadder i slagbenken. Bord med oppbevaringsfunksjon kan representeres av både det middelalderske kistebordet og av ultramoderne former. Dette vide og mangfoldige emnet tar Gjerdi opp i en liten bok.

I Norge etablerte møbelsnekringen seg som egen profesjon først etter reformasjonen. Et spesi-

sert håndverk trer fram bare med bakgrunn i en utvikling og differensiering av redskapskulturen. Før som nå var konjunkturer, tilbud og etter-spørsel — og særlig teknisk ekspertise avgjørende for de ferdige produktene. Gjerdi legger vekt på disse forhold. En slags kunstpreget skapertrang eller former for estetisk "vilje" i håndverket legger Gjerdi minimal vekt på i sin tekniske nærløsning av det materialet han har valgt å skrive om. Dermed blir framstillingen stundom noe ensidig fordi konstruksjonenes morfologi overskygger og delvis kveler den kunnskap som eldre forskere tross alt har lagt grunnlaget for.

En kan hevde at tradisjonell stilkritisk metode på sin side også er ensidig når den går for langt i en isolert, selektiv og estetisk betraktningssmåte, som vesentlig bygger på ornamentale analogier og sammenligninger av ornamentale møbeldetaljer. Men en stilanalyse må ha krav på å være like legitim som faglig redskap som en analyse av snekringsteknikken. I prinsippet kan en her tenke på synsmåter i senere års stavkirkeforskning der både teknisk/arkeologiske analyser og filologiske resultater og stilkritiske vurderinger, ideelt sett, kan korrigere og utfylle hverandre.

I sin Orientering til leseren søker forfatteren å oppnå at "møblene blir satt inn i en annen historisk sammenheng enn om stiltrekkene alene dannet grunnlaget for framstillingen". Dette er neppe noen ny målsetning, men i de mange tilfeller der møbler kan karakteriseres som "kilde-løst" materiale, byr målsetningen like fullt på problemer. Like fullt kan en oppnå resultater som integrerer en utvidet forståelse for snekringsteknikkene og håndverkerne med et bilde av produksjonsmiljøer og bruksforhold. Derfor må heller ikke stiltrekkene neglisjeres, men få sin rette plass i det Gjerdi kaller "stilbildet". Det er selvklaart at kulturhistorikere ofte trenger en påminning om at møbler og innbo, bokstavelig talt, har baksider med sinking, tapping, skruer og lim.

Møbler i Norge er for en stor del en typologisk kavalkade over hovedformer i møbelhåndverket der hver typologi har undergrupper som er inndelt etter konstruksjonsmåten. Dette gir god oversikt, men kan kanskje virke litt kompilatorisk og atskilt fra de kapitler der mer prinsipielle begreper blir drøftet — slik som Mote og stil og Stilhistorie og virkelighet. Noen vil kanskje savne en liten samlet orientering om enkeltmøblenes innbyrdes plassering og møblenes praktiske og sosiale funksjoner i byborgerens hus og

i bondestua. Gjerdi omtaler så vidt slike funksjoner i bokas typologiske del.

Begrepet "stil" er vel fremdeles en hodepine, og særlig i forhold til "mote". Amatøren vil ventelig ha vansker med å skille klart her, mens fagfolk får næring til videre funderinger. Det synes være et åpent spørsmål om Gjerdis grafiske "tankeeksperiment" (s. 10—12), om mote og stil uten videre kan tilpasses andre gjenstandsgrupper. Hva med f. eks. drakt og tekstil, og hvordan passer historisme-tendenser inn i skjemaet, som mote eller som stil? "Stil" som overordnet prinsipp — en tendens-tråd — gjennom hyppige moteskiftinger, grunner vel oftest på øyet som ser. Dermed mister "mote" og "stil" litt av den entydigheten som en ønsker at disse begrepene skal ha. Som pedagogiske hjelperåder er vel begrepene nødvendige i en bok som vender seg til en vid leserkrets. Rett nok sier Gjerdi at "vi er bundet av personlige oppfatninger om hva som er stygt og pent". Enhver vurdering vil ha et preg av subjektivitet, også når vurderingen av et gjenstandsmateriale bygger på andre premisser enn de rent estetiske.

Gjerdis synkretistiske innfallsvinkel til studiet av møbeltyper kan bidra til en utvidet forståelse for det totale bildet som den førindustrielle møbelproduksjonen er en del av. En vurdering av byhåndverket i forhold til mindre profesjonelt byggehåndverk er avgjørende for hvordan vi oppfatter "stil", "mote" og "kvalitet".

Den nære fortids møbler blir også presentert i en kronologisk oversikt. Vi gjenkjenner 1930-åras komplette spisestue- og soveroms-"garnityrer" og århundreskiftets påkostede buffeter og skap med drakestil- og jugenddekor. Kapitlet Møbler i det 20. århundre (1900—1960) sørger for en viss kontinuitet i framstillingen. Likevel bærer eksemplene preg av forfatterens selektive holdning siden de fleste møblene må kalles "moderne klassikere" med høy markedspris og eksklusivitetspreg. Dyre håndverksmøbler er neppe representative for 60- og 70-åras neo-historisme i masseproduksjonen, slik den framtrer i møbelforretninger og i indeksfamiliens stuer. Bildet av folks boformer og møbeltendensene etter krigen blir dermed noe ufullstendig.

Møbler i Norge forteller mye om materiell kultur før og nå. Boka kan brukes som lærerik og lettlest håndbok for både møbelforskere og andre interesserte. Gjerdis egne tegninger er klare og instruktive, men en kunne ønske seg et fyldigere

og mer representativt fotoutvalg. I teksten finnes noen få referanser til andre forskere; her kunne forfatteren ha spandert en liten parentes med kildetilvisning.

Den omfattende litteraturlisten er et funn.

Edvard Molvær

Ingrid Bergman: Late Nubian textiles, The Scandinavian joint expedition to Sudanese Nubia, vol. 8. Med bidrag av Hans-Åke Nordström och Torgny Sæve-Söderbergh. Scandinavian university books. Esselte Studium. Stockholm 1975. 15 + 87 s., ill. + 74 pl.

Arkeologer och tekniker från många nationer arbetade under flera år på 1960-talet inom ett femtio mil långt område av Nildalen, som skulle sättas under vatten genom den nya stora Asuandammen, belägen 7 km söder om den gamla. Deras arbete resulterade bland annat i en utställning på Historiska museet i Stockholm 1965. Det mest uppmärksammade arbetet, som genomfördes under svensk ledning, var flyttningen av klipptemplen vid Abu Simbel i det egyptiska Sudan. Experter från femton olika länder utförde dessutom arkeologiska grävningar. I det sudanesiska Nubien samarbetade skandinaviska arkeologer inom ett område längs Nilens östra strand från Egyptens sydgräns i norr till den andra katarakten i söder. Man arbetade där under fyra vintersäsonger åren 1961—1964. Grävningsresultaten har därefter publicerats i specialvolym.

De textila fynden består av flera tusen mest fragmentariska stycken från 168 gravar. De har bearbetats av Ingrid Bergman vid Nordiska museet, förut anställd vid Riksantikvarieämbetet, där textilierna konserverats. Den historiska inledningen har författats av Torgny Sæve-Söderbergh, som även samarbetar med Bergman i fråga om textilier med mera utpräglade textila mönster. H.-Å. Nordström publicerar och kommenterar ett diagram som visar textiliernas ungefärliga ålder från år 100 och framåt. De flesta härrör från tiden fram till landets kristnande under 500-talet.

Nubien har kulturellt varit ett gränsland mellan Medelhavskultureernas områden, närmast det egyptiska, och olika mera okända söderut. En

viktig kulturell vinning under hellenistisk tid innebar vattenhulets införande för distribution av Nilvattnet och därmed för jordbruket. Ett annat karakteristiskt kulturdrag var användningen av kameler som dragdjur vid åkrarnas skötsel och som bärare vid samfärdsel mellan olika handelsplatser. De flesta av de sennubiska textilierna gjordes också av kamelull. Linne, så gammalt och välkänt i Egypten, förekom sällan i denna del av Nildalen. Även bomullsvororna var få, möjligen importerade söderifrån (från Meroekulturens centrum).

De sennubiska textilierna som beskrivits är funna i gravar. Tyvärr har gravarna i många fall blivit plundrade eller skadade genom nya begravningar, som omöjliggjort säkra dateringar och försvårat tolkningarna av textilierna. Förf. har inte kunnat vara med vid utgrävningarna för att observera textiliernas exakta läge som liksvepningar eller verkliga kläder. Detta är att beklaga, eftersom flertalet textilier inkom till Riksantikvarieämbetet i fragmentariskt tillstånd. Endast två tygstycken kan mätas till både den längd och den bredd som de hade då de lades ned i graven. Den ena är 237 cm lång och har vävbredden 139, den andra har längden 139 och bredden 81 cm. I det förra fallet antas att två personer varit verksamma vid väven, något som synes ha varit vanligt att döma av det övriga materialet.

De nubiska textilierna har i föreliggande volym blivit publicerade på ett mycket föredömligt sätt i en beskrivande katalog och med 74 planschidor, en del i färg. Det ligger mycket arbete bakom rekonstruktionen och sammanställning av de fragmentariska delarna. Kläderna har ej varit tillskurna utan användes i regel hängande eller svepta på kroppen. Några ländkläden har t. ex. en avsmalnande form, som åstadkommit redan vid varpningen, vilken tydligen skett på vävställningen. (Den bredare delen av stycket var ämnad att läggas bak och föras framåt runt midjan, samt knyts ihop, medan den smalare skulle föras framåt mellan låren och fästas vid midjeknuten.) Tygerna kompletterades med stycken eller hela plagg av läder.

Katalogdelen föregås av en ingående beskrivning av textiliernas teknologi, som behandlar textilmaterialet, spinningsmetoder, vävslagen — så gott som enbart enkla och härledda tuskafsbindingar —, variationer i varp- och inslagsträdarnas lägen, samt stad-, begynnelse- och avslut-

ningskanter. Analyserna illustreras med klargörande konstruktionsritningar och överskådligt tecknade gruppbilder. I förbigående kommer förf. in på frågan vilka redskap som använts och konstaterar att det i regel rört sig om en enkel vävanordning utan trampor och vävsked, som skulle gett en likformig packning av inslaget över hela vävbredden.

I ett särskilt kapitel behandlas olika typer av mönstring, bl. a. genom gobelängteknik. De nubiska textilerna jämförs med de samtida kop-tiska men även med Främre Asiens. Den stora massan av klädesplagg och liksvepningar är emellertid enkla nyttoting av inhemskt ursprung. Det är dock intressant att finna hur man många gånger har velat på något sätt utmärka vissa plagg, ofta en mantel eller en schal, med en enkel dekor. Den kan ha fungerat som en sorts märkning, vilket förf. dock inte ifrågasatt.

Att få ut så mycket intressanta väsentligheter från dessa till synes oansenliga och fragmentariska textilier som förf. gjort kräver stor kunnskap, beläsenhet och en ospard möda. De noggranna tekniska analyserna ger utomordentliga data för historiska jämförelser.

Gertrud Grenander Nyberg

Carl-Axel Moberg & Margareta Renberg: Den långa stubinen. Miljarder människor — miljoner år. Rabén & Sjögren. Stockholm 1977. 120 s., ill.

Carl-Axel Moberg är professor i arkeologi men också lyriker. Denna ovanliga sammanställning möter oss i den nyutkomna boken *Den långa stubinen*.

Som ung museielektor vid Statens Historiska Museum höll Moberg föredrag över ett ämne, som han sedan skulle återkomma till många gånger, och som innehållsmässigt har varit karaktäristiskt för hela hans forskning: Innan Sverige blev Sverige. Efteråt var det frågor och svar. En åldrig medlem av Svenska Fornminnesföreningen stod upp, och med stark övertygelse varnade han oss för Mobergs irrläror. Han manade oss att slå vakt om vad den store Oscar Montelius en gång hade lärt. Det fanns något trosvisst avväpnande över honom, och man såg för sig själv Montelius på det kända porträttet av Emerik Stenberg, där han med tillbakakastat huvud kraftfullt förkunnar, att Sverige är Sverige.

Även om man log invärtes åt hedersmannen från Fornminnesföreningen, så talade han inte förgäves. I mycket har Carl-Axel Moberg av kolleger och museimän betraktats som en särpräglad arkeolog. Om man inte direkt tog avstånd från honom, så fick han finna sig i att stå vid sidan av de traditionella arkeologerna, även om hans skugga ändå skymde många av dem.

När jag en gång samtalade med den mot sina kolleger så generöse Birger Nerman om en nyutkommen bok av Moberg, så log han vänligt åt min karaktäristik och sade: Men du måste förstå, att detta inte är arkeologi utan filosofi. Sådana minnesbilder stiger fram, när man läser den nyutkomna boken med engagerade teckningar av Margareta Renberg.

Ja, Moberg är inte arkeolog och professor med den begränsning som universitetsstadgan ger uttryck för. Bland svenska arkeologer är han något så ovanligt som antropolog, liksom sin vän och kollega amerikanen Robert J. Braidwood, som Moberg har introducerat hos oss. År 1960 utkom Braidwoods betydelsefulla arbete *Människor före historien* på svenska med förord av Moberg.

Det är naturligt, att Moberg från denna utgångspunkt vänder sig mot många företeelser inom svensk arkeologi, universitets- och museiväsende. Med hans grundsyn kan man inte nöja sig med att de arkeologiska studierna skall avgränsas och därmed förenklas till "arkeologi, särskilt nordeuropeisk" eller ännu mindre till "nordisk arkeologi", som också har haft förespråkare.

Men just utifrån sådana inskränkningar är det naturligt, att Riksantikvarieämbetet och Statens Historiska Museum med eller utan egna önskingar som sina uppgifter har fått att "bevara och levandegöra minnet av äldre tiders kultur i Sverige, företrädesvis under förhistorisk tid och medeltid".

Den fastslagna begränsningen drar en skarp skiljelinje både mot "männlighetens historia", som Moberg uttrycker det, och mot den egna tiden. Man hade kanske hoppats på en nyorientering i dessa frågor, när vi fick en nyorganisation av den centrala myndigheten och dess museer.

Men Moberg kan inte nöja sig med "delad kunskap". Han hänvisar till amerikanska strävanden "att hålla samman delar av både samhällsvetenskap, biologi, språkvetenskap och arkeologi i försök till helhetssyn". Detta är fundamentalt för hans inställning.

Om detta, om "mänsklighetens släktled genom tiderna", om "hur baktid nutid framtid hänger ihop", om "människors syn på människor, i under- och överläge", kan man läsa i den annorlunda arkeologen Mobergs senaste bok. Man återfinner här det särpräglade uttrycksätt, som vi känner igen från föredrag, från tidigare böcker och skrifter och från hans dikter.

Men boken innehåller också ständigt återkommande uttryck för något så sällsynt som en bestämmd livsuppfattning bakom en rik och individuellt utformad arkeologisk fasad.

Sverker Janson

Knud Leem: Beskrivelse over Finnmarkens Lapper. Efterord af Asbjørn Nesheim. Rosenkilde & Bagger. Köpenhamn 1975. 544+84+10 s., 100 pl. Pris da kr. 650:—.

För kunskapen om 1700-talets samiska kultur är Knud Leems skildring av lapparna i den norska Finnmarken en viktig och flitigt utnyttjad källa. Hans mäktiga volym har sedan länge, liksom många andra topografiska arbeten, blivit en sällsynthet på den antikvariska bokmarknaden och betingar där ett högt pris. Det är därför tacknämligt att Rosenkilde & Bagger nu utgivit en facsimilerad edition av verket som därvid försetts med en värdefull efterskrift av Asbjørn Nesheim, chef för den samiska avdelningen vid Norsk Folkemuseum och samtidigt professor i samisk kultur vid universitetet i Oslo.

Leem var född i slutet av 1696 eller början av 1697 på Haram i Sunnmøre, där fadern var präst. Han studerade vid universitetet i Köpenhamn och blev av pionjären på detta område Thomas von Westen inspirerad att söka sig tjänst som missionär bland samerna. Som sådan blev han 1725 stationerad i Porsanger och Laksefjord för att några år senare bli präst i Alta. 1734 blev han kyrkoherde i Avalsnes på Karmøy utanför Stavanger men kunde återknyta till sina gamla intressen, när han 1752, med professors titel, blev lärare i samiska språket vid en nyupprättad skola för missionärer i Trondheim. Här verkade han till sin död 1774.

Beskrivningen över samerna i Finnmarken blev tryckt först 1767 men hade då i sina grunddrag

legat färdig sedan 1748. Den omfattar parallell text på norska och latin och trycktes, rikt illustrerad, i stort kvartoformat. Till Leems egen framställning är fogad en kort skildring av "de norske finners og lappers hedenske religion", som uppges vara författad av justitierådet E. J. Jessen-Schardebøll men som i själva verket är skriven av en av von Westens medarbetare, konrektor Hans Skanke i Trondheim. Leems text är försedd med talrika lärda noter, författade av den framstående naturforskaren biskop Johan Ernst Gunnerus. De innehåller viktiga bidrag till vad som inom nutida amerikansk forskning kallas *ethnobotany*.

I 23 välmatade kapitel skildrar Leem samernas levnadsvillkor och livsföring. Man måste tyvärr säga att det sker på ett ganska tungfotat språk. Nesheim har säkerligen rätt, när han menar att här låg den främsta orsaken till att författaren måste revidera sitt ursprungliga manuskript: "Og det skyldtes ikke bare hans ordrike-dom, men også hans latin- og tyskpregede setningskonstruksjoner, som begynte å føles gammeldags. Man befannt sig i Holbergs tidsalder." Omständigheten kan t. o. m. vara till hinder för förståelsen. Utan kunskap i förväg torde det t. ex. vara svårt för läsaren att få något grepp om skildringarna av fångstanordningarna för djurfänge.

Man behöver å andra sidan inte hysa någon tvekan om att Leem i huvudsak bygger på egna erfarenheter och iakttagelser. Då och då blir framställningen levande genom indragande av självupplevda episoder och den kan då få en nästan linnéansk charm. När han bygger på hör-sågen markeras detta på ett förebildligt sätt i texten, liksom de inte så få fall, där han anser att tidigare auktorer lämnat felaktiga uppgifter. Leems styrka ligger i den intima kunskap han skaffat sig genom flera år av vad som nu för tiden kallas *participating observation* och som unga forskare ibland tror vara en uppfinning av Malinowski och Evans-Pritchard: "Da Leem begynte som misjonær, gikk han målbevisst inn for å leve seg inn i samiskt språk og tenkemåte. Han underviste og talte med samene på deres morsmål, gikk i samiske klær og delte i det hele deres kår" (Nesheim).

De 100 kopparstick som illustrerar boken är däremot — med undantag av tre mönstergilla zoologiska sådana — mer än lovligt tafatta. De

är utförda av en gravör vid namn O. H. von Lode, men enligt vad Leem säger i förordet har han själv tecknat förlagorna. Som även Nesheim påpekar, kan man inte undgå att ställa sig tvivlande till denna uppgift. För att endast ta ett par exempel måste plansch LI med sin felvända flöjningskrok på renen och mannen som utför tandkastningen liggande på knä under buken på den stående rentjuren bygga direkt på den kortfattade texten utan några detaljanvisningar. Konstnärens hjälplösa framställning av en knuttimrad stolpbod, pl. XXVI, och av nybyggarhuset, pl. XXVIII, är också talande.

Bokens bildmaterial kan alltså endast användas efter noggrann prövning och är till stora delar ur vetenskaplig synpunkt att betrakta som värdelöst. Givetvis kan man ändå instämma med Nesheim, när han skriver: "Men fornøyelige er disse kobberstikk i all sin ufullkommenhet. Menneskene, kan minne om små dukker, rensdyrene om et slags dresserte dyr som alle er i galopp eller har det ene forben løftet og sameteltet om et telt fra et sted i Østerland. Allikevel inneholder bildene en mengde detaljer av etnografisk interesse." Samtidigt kan man inte undgå att minnas de inte bara estetiskt tilltalande utan sakligt korrekta bilder, med vilka den teckningskunnige tyskfödde Uppsalaprofessorn Johannes Schefferus nästan hundra år tidigare prydde sitt för kunskapen om samerna grundläggande arbete *Laponia* (1673).

Gösta Berg

Phebe Fjellström (red.): Museiteknik.
Liber Läromedel. Lund 1976. 160 s., ill.

"All vår början bliver svår." Själv började recensenten sin museibana med ett ordentligt klavertramp. Som nybörjare på Nordiska museet hade jag satts att katalogisera föremål ur de Hammerska samlingarna, inköpta i Köln på 1890-talet. Att Christian Hammer varit en storsamlare i Stockholm med föremål från all världens hörn i sin ägo var för mig obekant. Så jag skrev Köln som genomgående ortsuppgift!

På 1940-talet hade folklivsstuderande med aspirationer att gå museibanan — det var före trygghetslagarna och fackets krav på minimilöner — möjlighet att tidigt få kontakt med yrket

genom katalogiserings- och utställningsuppdrag vid hembygdsgårdar och lokalmuseer. För att inte ställas helt hjälplösa — se ovan! — inför dessa praktiska uppgifter infogades i den teoretiska undervisningen i ämnet föreläsningar om museala problem jämte museibesök med museitekniska demonstrationer. Benämningen på denna del av studieplanen blev "museiteknik" och den kom att bibehållas även sedan undervisningen gjorts betydligt vidare. Den har nu kommit att övertas även som titel på den ovan angivna läroboken i ämnet. Här är den något för vid men först och främst alltför snäv. De rent tekniska anvisningarna är begränsade, men istället innehåller boken så mycket mer som kan intressera en större läskrets. *Museikunskap* hade varit en mer täckande och mer läslockande titel.

Bokens redaktör har förvärvat som medarbetare en rad framstående museimän. Personligt och roande berättar Bertil Almgren om hur tidiga museiuppställningar av arkeologiskt material kom att påverka forskningsinriktningen. Ake Hyenstrand, Rudolf Zeitler och Per Bjurström introducerar på arkeologins och konstens område vad som i form av register och kataloger möter museiadepten, när han från läsning övergår till verklighet. En motsvarighet till Almgrens problematik tar redaktören själv upp för etnologins del i sin uppsats *Etnologisk forskningsmetodik och museal verksamhet*. Hennes slutord ger grunden för museernas existensberättigande: "Liksom förr och i dag, torde det även i framtiden finnas denna outsläckliga önskan att få veta något om bakgrunden till det som är för handen. Det kulturhistoriska djupperspektivet är förunderligt starkt och livskraftigt". Fjellströms uppsats har liksom Almgrens en handfast komplettering, här i Göran Rosanders bidrag *De kulturhistoriska museernas föremålsinsamling*.

Det uppbyggande kulturarbetet som det väsentliga i folkens historia är en nära sekelgammal förkunnelse från de kulturhistoriska museerna. Att historikerna länge avstått från att lyssna härpå beklagar Aleksander Loit i sitt bidrag *Historikerna och museerna*. Men även här har äntligen en ny tid kommit: "Historieforskningen under de senaste årtiondena karakteriseras av djupgående förändringar."

Den uppsats som den musealt intresserade lekmannen eller studeranden först kastar sig över i boken torde vara Bengt Bengtssons *Arbetet på ett*

kulturhistoriskt museum, närmast konkretiserat från Kulturen i Lund. Här behandlas vad bokens titel i första hand associerar till: utställningstekniken. Men Bengtsson skriver också om sådana viktiga museala uppgifter som bevarandet och undervisningen. Han betonar museilektorns stora allmänna betydelse i ett museum, en betydelse som också förutsätter att han är utbildad museiman. I en särskild uppsats skriver Per-Uno Ågren om Det kulturhistoriska museet och skolan.

Att den anmälda boken innehåller mer än vad titeln utsäger kan också bekräftas genom att nämna Margareta Biörnstads bidrag Kulturminnesvården i samhällsplaneringen. Även finns en uppsats av Marie Nisser och Fredric Bedoire om industriminnen men strängt begränsade till anläggningar och miljöer. Det är dock anmärkningsvärt, att i detta sammanhang Tekniska museet i Stockholm endast omtalas i förbigående och att dess grundare Torsten Althin, pionjär inom den teknikhistoriska museiverksamheten och forskningen, endast omnämnes i en litteraturhänvisning. Detsamma gäller museets inte minst ur museal synpunkt värdefulla årsbok *Dædalus* (se rec. i *Rig* 1974 och 1975).

Bokens bibliografi är mycket omfattande. Även små tidskriftsmeddelanden har uppletats, men därigenom framträder också i allt överflödet sådant som ej medtagits. "Sigurd Wallins sparsmakade exposéteknik" omnämnes t. ex., men hans programmatiska uppsatser härom saknas (*Fataburen* 1955, 1957, *Svenska museer* 1962). Och i den stora föremållitteraturen synes urvalet vara ganska tillfälligt. Några exempel: Varför medtages Sigurd Erixons bok om mässing men inte hans och Sigurd Wallins böcker om möbler? Varför en bok om kakelugnar men inte om plogar? Det för varje museum nästan oundgängliga uppslagsverket *Svenskt silversmide 1520—1850* (stämpeldelen) nämnes inte. Likaså saknas Sigurd Erixons och Åke Campbells stora samlingsverk *Svensk bygd och folkkultur med många beskrivningar av museer och kulturminnesvård i olika landskap. Är ojämnheten här avvisidan av ett i övrigt framgångsrikt lagarbete?*

Sigfrid Svensson

Uppsala universitet. Akademiska konsistoriets protokoll. På universitetets uppdrag utg. av *Hans Sallander*. 11 (1674—1675) 12 (1676—1677) 13 (1678—1679) 14 (1680—1681) 15 (1682) 16 (1683—1684) 17 (1685) 18 (1686—1687) 19 (1688—1690) 20 (1691—1694) 21 (1695—1696) 22 (1697—1699). *Acta Universitatis Upsaliensis*. Skrifter rörande Uppsala universitet. C. Organisation och historia 18: 11—22. Uppsala 1973—77. Inalles 5317 s. Pris kr. 55: — per vol.

I denna tidskrift 1973 s. 38—39 anmäldes de tio första volymerna av ovanstående urkundsserie. Med volymen 22 har publiceringen av Uppsala universitets konsistorieprotokoll nått till 1600-talets slut och får därmed betraktas som tills vidare avslutad. I god tid till universitetets 500-årsjubileum föreligger nu detta viktiga urkundsverk, oombärligt för framtida forskning i universitetets historia. Utgivningstakten har varit hög och noggrannheten stor. Avskrivningsarbetet har för dessa sista delar huvudsakligen utförts av fru Marianne Grönberg och utgivningen med de utmärkta person-, sak- och ortsgregistren, som gör hela materialet så lätt tillgängligt, har som förut legat i Hans Sallanders förfarna händer.

Praktiskt taget kan man säga, att sviten är fullständig. En mindre lucka är dock att notera. Tyvärr saknas protokollen för tiden 13 dec. 1693 fram till den 19 juni 1694, dvs. alla protokollen som fördes under professor Erik Ljunges rektorat. Såsom Sallander påvisat, har de sannolikt aldrig renskrivits och inlämnats till konsistoriet.

Volymerna 11—18 sammanfaller med Magnus Gabriel De la Gardies sista år som universitetets kansler, under vilka svåra motsättningar inom universitetet kom till utbrott. I den mångåriga processen mot den försumlige boktryckaren Henrik Curio uppträdde Olof Rudbeck till Curios försvar och De la Gardie slöt upp vid Rudbecks sida. Samma position intog kanslern under professor Henrik Schütz angrepp mot sin vän Rudbeck och därav följande undersökningar, men därigenom hade hans auktoritet blivit något skamfilad. Han följde ärendena från Venngarn, dit konsistoriet någon gång reste (22.1.1682, 10.5.1684). Efter hans död (1686) dröjde kon-

sistoriet med att kondolera änkan men lät sig representera vid begravningen. Förgäves letar man i protokollen efter några erkännssamma ord om De la Gardie som universitetets kansler. Men med tacksamhet mottog universitetet återstoden av hans bibliotek (16.2.1687).

Även i många andra frågor var meningarna mycket delade, såsom vid tillsättning av en teologie adjunktur 1682, en professur i medicin 1697 och ethices och politices professionen s. å. Till en viss del kan man i protokollen följa universitetets verksamhet, såsom just beträffande tjänstetillsättningar. Själva undervisningen redovisas endast då och då i korta sammanfattningar för terminen. En icke obetydlig verksamhet ålåg konsistoriet som utdelare av stipendier.

Ofta utövades högsta myndighet av en rector illustris, i vars funktion protokollen lämnar en viss inblick. In extenso meddelas sålunda de tal, varmed en av detta ämbetes innehavare Carl Gyllenborg tog sitt inträde i konsistoriet den 16 juni 1698 och nedlade sitt ämbete ett år senare. Hans yttranden i församlingen är ganska många och förefaller kloka och präglade av gott omdöme.

Såsom redan framhållits i den tidigare anmälan, upptager de juridiska målen, vilka åvilade konsistoriet som akademiens domstol, ett mycket stort utrymme. Ett ännu större utrymme fyller alla frågor rörande den ekonomiska förvaltningen, från akademiböndernas ansökningar om nedsättning av skatter och pålagor till humlegårdskarlarnas avlöning, från reparation av

kvarndammen till anskaffande av ny måltunna i Börje, eftersom den gamla var "illa medfaren och sönder". Ekonomiska frågor skulle i detalj besvaras av denna lärda församling, såsom 13.2. 1695: "H:r Qvaestor förfrågade om spannemåls priset här i qwarnen skall ändras. Item hwad prijs blifwer på quarnspannmålen i Ulfwa, Ekeby och Watthollma pro A:o 1694?"

Åtskilliga paragrafer avhandlar boktryckeri och boktryckare samt biblioteket och dess bibliotekarier. De förstnämnda styckena är redan utnyttjade av Samuel E. Bring i första delen av hans arbete om boktryckerierna i Uppsala (1962). Bland biblioteksnotiserna kan nämnas en intressant passus om boksamlingarnas tillstånd efter Elias Obrechts död och deras då genomförda uppställning efter fakulteter. Protokollet (3.9. 1698) fortsätter: "Här wid påminte Prof. Lundius, at uti domkyrkians bibliotheqve äro åtskillige wackra arbeten, särdeles några Pontificiorum glossae in jus canonicum, hwilcka där icke allenast äro onyttige, utan och lära aldeles förruttna för rummets obeqvämlichkeit skul." Men i allmänhet är konsistoriet mera intresserat för de böcker, som försvunnit ur biblioteket, än för dem, som anskaffats till detsamma.

Konsistorieprotokollen rymmer ett högst skiftande, ofta viktigt material. Universitetet är att lyckönska till att de nu blivit tillgängliga i tryck; därmed står de betydligt mera öppna för forskningen än enbart i manuskript.

Christian Callmer

KORTA BOKNOTISER

John Granlunds tryckta skrifter 1929—1976. Förteckning upprättad i anledning av 75-årsdagen den 25 oktober 1976. Nordiska museet, Stockholm 1976, 64 s.

Den serie av genom subskription möjliggjorda bibliografier över olika tjänstemäns skrifter som sedan 1944 utkommit från Nordiska museet utgör värdefulla handböcker för etnologisk och kulturhistorisk forskning. En lucka som i efterhand borde kunna fyllas är avsaknaden av en förteckning över Sigurd Wallins många skrifter.

Senast i serien är den bibliografi som i fjor tillägnades professor John Granlund på hans 75-årsdag. I ett förord framhåller Gösta Berg den grund-

liga planläggning och utomordentliga energi som kännetecknar Granlunds forskning. Man finner också i bibliografin hur skenbart strödda uppsatser ofta är förgreningar från olika större arbetsuppgifter, bl a doktorsavhandlingen, Gruddboken, den svenska arbetarklassens historia och först och främst kommentaren till Olaus Magnus. På liknande sätt har de vidlyftiga och även snabbt redovisade fältundersökningar Granlund bedrivit målmedvetet varit inriktade på forsknings- och publiceringsresultat. Dessa har främst gällt hantverkets, jordbrukets och fiskets arbetsliv och metoder och har tex inom den sistnämnda ämneskretsen sträckt sig från Torneälvens laxfångst till Mörrumsåns ålfiske. Lokala djupundersökningar

har därtill resulterat i bl a böckerna om Runnö (1958) och Högsby (1969) i Småland .

De många årens forskningar kring Olaus Magnus gav en ingående kännedom om medeltidens kultur. Från början också med utgångspunkt från kommentaren har Granlund även gjort en rad undersökningar om kalender, folksed och folktro. Konsekvent har han undvikit att splittra sig på journalistiskt och populärvetenskapligt författarskap. Hans mångsidiga lärdom har istället också kommit till uttryck i de många — ca 150 fram till i fjor — och av forskarkolleger flitigt citerade artiklarna i det stora nordiska medeltidslexikonet. Det realordnade rubrikregistret i bibliografin ger en översikt även av denna rika produktion.

S. S.

Sten Carlsson: Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor. Ogifta kvinnor i det svenska ståndssamhället. *Studia historica upsaliensia* 90. Almqvist & Wiksell International. Stockholm 1977. 138 s. med tab. och kartogram.

Professor Sten Carlsson i Uppsala, som lett det nyligen avslutade projektet Amerika—Sverige, har redan satt i gång ett nytt stort projekt, som skall behandla familjen i 1800-talets Sverige. Som ett bidrag till ämnet har han själv utgivit en intressant studie om de ogifta kvinnorna i det svenska ståndssamhället. Titeln *Fröknar, mamseller, jungfrur och pigor* är klatschig men reellt täckande. Detta var nämligen de olika socialgruppernas beteckningar på de ogifta dottrarna.

På grundval av Elgenstiernas ättartavlor, åtskilliga herdaminnen och en särskild sockenundersökning (Östra Vingåker) har förf. sammanställt inte mindre än 25 tabeller och ur dessa kunnat draga viktiga demografiska slutsatser. Somligt bekräftar vad man förut anade (t. ex. betydelsen av "konserveringens" upphörande), men det mesta ger nya viktiga aspekter. Vem visste t. ex. att ju högre social status var, desto större var ålderskillnaden mellan man och hustru. Undersökningen, som är synnerligen klar och välskriven, bör uppmärksammas av varje forskare som studerar det svenska samhället under 1700- och 1800-talen.

Hg Pl.

Anna-Stina Hals: Norsk tinn fra laugs-tiden. Kunstindustrimuseet i Oslo. 1976. 52 s., ill.

I Sverige har silverforskningen alltsedan Gustaf Upmarks dagar bedrivits landsomfattande, i Norge

däremot regionalt. Liknande har förhållandet varit med tennforskningen. I Norge har tenn och tennstämplor från Bergen, Stavanger, Trondheim och Bragernes (Drammen) behandlats i separata undersökningar, men det saknas alltså en sammanfattande publikation av det norska materialet. Sedan mitten av 1930-talet har emellertid Harald Hals II bedrivit grundliga forskningar i det norska tennets historia, och vid hans död 1968 förelåg ett omfattande arbetsresultat i form av arkivexcerpter och föremålsbeskrivningar. Detta material väntar nu på sin publicering. Hans maka och medhjälpare, fil. kand. Anna-Stina Hals — under 1940-talet anställd vid Nordiska museet — har nu åtagit sig att slutföra arbetet med hjälp av de resurser Kunstindustrimuseet ställt till hennes förfogande.

I samband med museets hundraårsjubileum 1976 anordnades en tennutställning, och därvid har fru Hals utarbetat en presentation av det norska tennet i lättläst text och 40-talet goda bilder, som visar dess höga kvalitet. Detta väcker förväntningar om en högtintressant tennbok inom några år — förhoppningsvis utan de små skönhetsfel som råkat komma in i den aktuella skriften, t. ex. påståendet att tenn icke oxiderar, att de svenska kallskålarna av silver alla saknar lock eller att den så kallade tennpesten främst beror på hastig avkylning efter gjutningen.

E. A.

Jan-Lauritz Opstad: David-Andersen, 100 år i norsk gullsmedskunst. Kunstindustrimuseet i Oslo (i kommission). 1976. 127 s., ill.

Den kända guldsmedfirman David-Andersen i Oslo högtidlighöll förra året sitt 100-årsjubileum med en retrospektiv utställning i Kunstindustrimuseet. Nu föreligger också en jubileumsskrift, författad av den unge konsthistorikern Jan-Lauritz Opstad. Boken har lyckligtvis inte utformats som en bolagshistorik — en sådan finns med på norska och engelska, men den är koncentrerad till ett dusin sidor i bokens sista avsnitt. Dessförinnan får läsaren på hundratalet sidor en redovisning av stilutvecklingen i norsk guldsmedskunst under de senaste hundra åren. I en rad kapitel skildras de historiska stilarna, jugend, en norsk nybarock-stil, tjugutalets klassicism, funktionalismen etc., varje avsnitt uppdelat i "tiden og stilen ... og hos David-Andersen". Goda bilder, därav fyra i färg, av firmans silverarbeten samt utkast och ritningar gör det lätt för läsaren att följa författarens framställning.

Bokens pappband, typografi, papperskvalitet etc. gör ett behagligt intryck och svarar väl mot dess innehåll.

E. A.

Forskningsprojektet
Turismen och den folkliga kulturen

Rapporter utgivna av Institutet för folklivsforskning och Kulturhistoriska undersökningen vid Nordiska museet

*Margareta Bergström &
Margareta Zetterström*

Att bo i stugby

Intervjuer med gäster i Fyrklöverns
stugby och Siljansnäs fritidsby.

Pris 12: —

Sigrid Eklund

Rättvik — Dalarnes Arkadien

Turistbroschyrer från Rättviks socken
1899—1974.

Pris 12: —

Magnus Blom

Utsiktstornen vid Siljan

Pris 9: —

Mats Persson

Hotell och pensionat i Leksand

Pris 10: —

Signe Bottinga & Mona Tegnér

**Sommarauktioner i Leksand
med omnejd**

Pris 15: —

Marianne Rydén

Hjortnäs brygga, en dansplats

Pris 9: —

Maj-Britt Svandfeldt

**Från nyttoslöjd till
turisthantverk**

Korgmakeriet i Våmhus i vår tid.

Pris 15: —

Gunilla Dunfors

Malmagen — Fjällnäs

En turistort i Härjedalen.

Pris 11: —

Brita Hvas

Litteratur om turism

Pris 12: —

Solveig Björk

Litteratur om brunnsdrickning

Pris 11: —

Helene Gerschman

**Brunns- och badorter i Stock-
holmstrakten under 1800-talet**

Pris 15: —

Beställes direkt från Nordiska museet,
Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00

Aktuellt från

DALARNAS MUSEUM

Turisternas Dalarna

Göran Rosander (red.). Pris 35: —.

Uppsatser som för första gången ger perspektiv på turismen i landskapet, även dagens turistsituation behandlas.

Borlänge — studie av ett brukssamhälle

Mats Hellspong. Pris 30: 50.

En etnologisk skildring av Borlänges framväxt.

På sjö och älv — ångbåtstrafiken i Dalarna

Tarras Blom och Arne Sundström. Pris 30: 50.

Folkliga koraler från Dalarna

Jörgen Dicander. Pris 69: — (inb).

Samtliga dalakoraler för första gången samlade i en bok.

Sockendräkter, Dalarna

Liv Trotzig m fl. Pris 78: —.

Landskapets folkdräkter i går och i dag. Bilder — historik — beskrivning. Ett unikt bokverk för alla dräktintresserade.

Hemma på Elsborg

Selma Ström. Pris 35: — (nyutgåva).

Den klassiska folklivsskildringen från gruvarbetarstadsdelen i Falun.

Gamla Byn i Avesta

Roland Andersson. Pris 11: 75.

En historik över det ursprungliga, bevarade arbetarområdet vid Avestaforsen.

En leksandssågare i Stockholm

Göran Rosander. Pris 8: 25.

En roande skildring om en herrarbetande vedsågare i Stockholm.

Folkkonst från Erzgebirge

Manfred Bachmann. Pris 6: —.

Det enda på svenska om detta internationellt kända folkkonstområde, vars traditioner har många paralleller i Dalarna.

SPELPIPA — en EP-skiva

med Sväs Anders Ersson, Knis Karl Aronsson, Lars Jobs. Den här skivan kan du använda för att lära dig blåsa spelpipa. Pris 15: —

Beställes från Dalarnas museum, Box 21, 791 01 Falun. Tel. 023/181 60. Rekvirera också en fullständig förteckning över Dalarnas museums publikationer. Priser inklusive moms.